

**ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

Навчально-науковий інститут післядипломної освіти
Кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики

Дипломна робота магістра

ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ БЕЗПЕЦИ КАСПІЙСЬКОГО РЕГІОНУ

Виконав:

Студент 6 курсу 691мз групи
галузі знань 29 «Міжнародні відносини»
спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»
Базюк Сергій Сергійович

Керівник:

к. політ. н., доцент
Габро Ірина Володимирівна

Рецензент:

к. політ. н., доцент
Громадська Наталя Анатоліївна

Миколаїв – 2022 рік

ЗМІСТ

Анотація.....	I-IX
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКЛИКІВ ТА ЗАГРОЗ БЕЗПЕЦІ КАСПІЙСЬКОГО РЕГІОНУ	7
1.1. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження.....	7
1.2. Понятійно-категоріальний апарат дослідження.....	12
1.3. Методологія дослідження.....	25
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ БЕЗПЕКОВОЇ СИСТЕМИ КАСПІЙСЬКОГО РЕГІОНУ	33
2.1. Загальна характеристика Каспійського регіону	33
2.1. Особливості регіональної інтеграції в безпековій сфері.....	39
2.3. Основні інтереси позарегіональних акторів у Каспійському регіоні.....	46
РОЗДІЛ 3. КОНФЛІКТОГЕННИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАСПІЙСЬКОГО РЕГІОНУ	1
3.1. Проблема визначення політико-правового статусу Каспійського моря.....	51
3.2. Нагірно-Карабаський конфлікт як загроза регіональній безпеці.....	61
3.3. Терористична загроза у каспійських державах.....	69
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	81

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВМФ	Військово-морський флот
ЄС	Європейський Союз
ЄПС	Європейська політика сусідства
ІРІ	Ісламською Республікою Іран
МЗС	Міністерство закордонних справ
НАТО	Північноатлантичний Альянс
ООН	Організація Об'єднаних Націй
РФ	Російська Федерація
ОКЕС	Організація каспійського економічного співробітництва
США	Сполучені Штати Америки
ЦА	Центральна Азія
ШОС	Шанхайська організація співробітництва

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У XXI столітті особливого значення для міжнародних відносинах набуває енергетичний чинник. У цьому контексті увага міжнародної спільноти прикута до Каспійського регіону, який має значні запаси нафти та газу, що може стати основою енергетичної безпеки Європейського Союзу. Саме тому налагодження відносин із державами Каспійського регіону є стратегічно важливим для США, ЄС та Російської Федерації, що в свою чергу призводить до зіткнення інтересів великих держав і загострення ситуації в регіоні.

Останні роки стали бог ваті на потрясіння для системи міжнародних відносин у Каспійському регіоні. У 2020 році відбулося чергове загострення «замороженого» Нагірно-Карабаського конфлікту на території Азербайджану, що переросло у відкрите військове протистояння. У 2021 році перед країнами регіону постали нові загрози через раптовий вивід військ НАТО з Афганістану, що не сприяло стабілізації регіональної системи безпеки. А 2022 рік ще більше збільшив конфронтаційний потенціал Каспійського регіону після політичних заворушень у Казахстані. До того ж слід враховувати невирішені питання, що загострюють відносини між Каспійськими державами протягом останніх десятиріч і значно підвищують конфліктогенний потенціал регіону.

Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року проблема пошуків альтернативних постачальників енергетичних ресурсів для забезпечення національної безпеки держави постала особливо гостро не лише для нашої держави, але і для всієї Європи. РФ тепер не лише не є передбачуваним адекватним партнером, але і поступово стає державою-вигнанцем. Що безумовно підвищить науковий інтерес в тому числі і до Каспійського регіону.

Все це безпосередньо не може не зачіпати національних інтересів України та загрожує її безпеці в політичній, економічній, військовій,

екологічній та інших сферах. А отже і потребує ґрунтового дослідження з подальшою реалізацією регіональної стратегії нашої держави.

Об'єктом дослідження виступає Каспійський регіон в системі міжнародних відносин.

Предметом роботи слід вважати сутність та особливості викликів та загроз безпеці Каспійського регіону.

Метою магістерської роботи є формування цілісної картини викликів та загроз безпеці Каспійського регіону. Відповідно до мети автор сформулював наступні **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми та джерельну базу дослідження;
- визначити понятійно-категоріальний апарат і методологію дослідження;
- охарактеризувати особливості розвитку безпекової системи Каспійського регіону;
- висвітлити основні інтереси позарегіональних акторів у Каспійському регіоні;
- дослідити основні конфлікти у регіоні;
- визначити рівень терористичної загрози у каспійських державах.

Хронологічні рамки дослідження. Нижньою межею дослідження будемо вважати 1991 рік, коли почався новий етап в історії деяких каспійських держав після отримання незалежності в результаті розпаду СРСР. Верхньою межею будемо вважати початок 2022 року (протести у Казахстані та вибори президента у Туркменістані). Заради визначення історичних передумов сучасних процесів, автор дещо виходить за хронологічні межі, характеризуючи політичний розвиток регіону в ХХ ст.

Територіальні рамки цього дослідження головним чином обмежуються територією Каспійського регіону, але береться до уваги і позиція позарегіональних акторів, таких як Сполучені Штати Америки та Європейський Союз.

Практичне значення магістерської роботи полягає у можливості застосування матеріалів та результатів дослідження студентами під час вивчення дисциплін «Конфліктологія та теорія переговорів», «Міжнародні відносини та світова політика», «Міжнародна безпека». Основні висновки та результати можуть закласти основу для подальшого вивчення безпекової ситуації у регіоні.

Наукова новизна дослідження визначається актуальністю досліджуваної проблеми і тим, що запропонована тема є недостатньо вивченою у вітчизняній історіографії. У рамках проведеного наукового дослідження:

- був вперше здійснений комплексний аналіз викликів та загроз безпеці Каспійського регіону;
- отримала подальшої систематизації історіографія проблеми та джерельна база дослідження.

Апробація результатів дослідження. Частина теоретичних положень та висновків цього дослідження знайшла своє відображення у доповіді на Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум-2022: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» (Миколаїв, червень 2022).

Публікації. За темою дослідження було опубліковано тези.

Структура роботи відбиває поставлені перед дослідженням цілі та завдання. Загальний обсяг роботи становить 91 сторінку, з них основного тексту – 80 сторінок. Робота складається зі вступу, 3 розділів, 9 підрозділів, висновків, списку джерел та літератури (85 найменувань українською, російською та англійською мовами).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКЛИКІВ ТА ЗАГРОЗ БЕЗПЕЦІ КАСПІЙСЬКОГО РЕГІОНУ

1.1. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження

Літературу, що була використана під час проведення дослідження можна умовно поділити на дві групи за проблемним критерієм:

- теоретичні роботи, які мають своїм об'єктом дослідження проблему міжнародної безпеки як таку;
- роботи, які зосереджують свою увагу конкретно на Каспійському регіоні.

Серед праць, що відносяться до першої групи, ми можемо виділити роботу вітчизняних науковців О. Потехіна та І. Тодорова, в якій розглядається проблема побудови системи міжнародної безпеки через призму глобалізаційних процесів у світі¹. Дослідження характеризує основні елементи такої системи і нові нетрадиційні виклики та загрози.

Український науковець та колишній дипломат С. Шергін² у своїй статті розглядає співвідношення понять національної та міжнародної безпеки. Автор надає пояснення сутності феномену, його типології та основних пріоритетів.

У своїй статті Ю. Пойта відзначає, що Росія демонструє слабкість та неповноцінність Казахстану як держави, а також свій беззаперечний та монопольний авторитет на пострадянському просторі³.

В аналітичній доповіді Національного інституту стратегічних

---

¹ Потехін О.В., Тодоров І.Я. Глобалізація систем безпеки. Навчальний посібник. Донецьк, 2011. 248 с.

² Шергін С. Національна та міжнародна безпека: сутність, типологія, пріоритети // UA Foreign Affairs. 31.07.2017. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/nacionalna-ta-mizhnarodna-bezpeka-sutnist-tipologi/>

³ Пойта Ю. Допомога силою: які наслідки матиме введення військ РФ до Казахстану // Європейська правда. 7 січня 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/01/7/7132303/>

досліджень не лише аналізуються основні виклики та загрози міжнародній безпеці на сучасному етапі, але і зроблені певні висновки для України⁴.

Для більш докладної характеристики поглядів науковців-міжнародників слід розглянути ті конкретні моделі міжнародної безпеки, які були запропоновані під час наукових досліджень. Моделювання можливе на засадах різних підходів та критеріїв. Український дослідник Г. Васильєв⁵ пропонує два типи моделей. До першого типу належать моделі міжнародної безпеки, побудовані залежно від кількості суб'єктів системи безпеки. Інший напрям включає три моделі: колективну, загальну та кооперативну.

Співвідношення понять національної та міжнародної безпеки, їхні головні спільні та відмінні ознаки є об'єктом дослідження російського науковця А. Алексаняна⁶. О. Коломієць⁷ у своїй дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук розглядає особливості системи міжнародної безпеки в умовах глобалізації.

Порівняльна характеристика проблем і викликів регіональної безпеки у Каспійському та Чорноморському регіонах міститься у публікаціях українського Незалежного аналітичного центру геополітичних досліджень «Борисфен Інтел»⁸. Серед вітчизняних дослідників слід виділити Т. Стародуб та І. Сапицьку, що характеризують процес формування системи регіональної

---

⁴ Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України. Аналітична доповідь / Б.О. Парахонський, Г.М. Яворська. За заг. ред. К.А. Кононенка. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2014 р. 42 с.

⁵ Васильєв Г.Ю. Підтримка міжнародної безпеки – глобальна проблема людства // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Політологія. 2014. № 2 (21). С. 155-166.

⁶ Алексанян А.А. Структура понять национальной и международной безопасности: общие черты и различие // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2012. №4. С. 129-135.

⁷ Коломієць О.В. Особливості системи міжнародної безпеки в умовах глобалізації: дис. д. політ. н.: 23.00.04 / Національний університет «Одеська юридична академія» МОН України. Одеса, 2015. 453 с.

⁸ Каспійський та Чорноморський регіони як геополітичне перехрестя між Заходом та Росією // Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел». 22.02.2013. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/arxiv-geopolitika/kaspijskij-i-chernomorskij-regiony-kak-geopoliticheskij-perekrestok/

безпеки у Чорноморсько-Каспійському регіоні⁹. Цікавим є співставлення протилежних позицій українських¹⁰ та російських¹¹ науковців щодо ситуації у Казахстані на початку 2022 року.

Актуальним питанням є проблема урегулювання статусу Каспійського моря, що може стати причиною конфлікту у регіоні і значною загрозою системі безпеки. Тому значна кількість робіт науковців присвячена саме цій проблематиці¹².

Російський дослідник В. Котілко¹³ акцентує увагу на проблемі забезпечення економічної безпеки у Каспійському регіоні. А науковець Д. Зінченко¹⁴ своїй статті виділяє ще одного позарегіонального актора, який має свої інтереси у регіоні – Китай. У статті головного редактора «Каспійського вісника» В. Кондратьєва аналізуються окремі аспекти впливу афганського фактора на ситуацію в Каспійському регіоні¹⁵. Окремо слід виділити праці, що присвячені проблемам інтеграції та співробітництва в

---

⁹ Стародуб Т.С., Сапицька І.І. Нові підходи до формування системи регіональної безпеки у Чорноморсько-Каспійському регіоні // Стратегічна панорама. 2009. № 2. С. 86-95

¹⁰ Пойта Ю. Допомога силою: які наслідки матиме введення військ РФ до Казахстану // Європейська правда. 7 січня 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/01/7/7132303/>

¹¹ Морозов Ю.В. Внутренние и внешние факторы событий в Казахстане в начале 2022 года и возможные стратегии Запада и России в республике // Восточная Азия: факты и аналитика. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vnutrennie-i-vneshnie-factory-sobytyy-v-kazahstane-v-nachale-2022-goda-i-vozmozhnye-strategii-zapada-i-rossii-v-respublike>.

¹² Шихелілі Д. До проблеми правового статусу Каспійського регіону // Політичне життя. 2018. № 4. С. 126-134; Эжиев И. Б. Противоречия в подходах к урегулированию современного политико-правового статуса Каспийского моря // Вестник Московского университета МВД России. 2011. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/protivorechiya-v-podkhodah-k-uregulirovaniyu-sovremennogo-politiko-pravovogo-statusa-kaspiyskogo-morya>

¹³ Котилко В.В. Сценарии создания организации Каспийского экономического сотрудничества // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2011. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stsenarii-sozdaniya-organizatsii-kaspiyskogo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva>

¹⁴ Зинченко ДМ. Столкновение геополитических интересов США и КНР в Каспийском регионе. // Актуальные проблемы современных международных отношений. 2016. № 7. С. 42-46.

¹⁵ Кондратьев В. Отдельные аспекты влияния афганского фактора на ситуацию в Каспийском регионе // Каспийский вестник. 14 августа 2021. URL: <http://casp-geo.ru/otdelnye-aspekty-vliyanija-afganskogo-faktora-na-situatsiyu-v-kaspijskom-regione/>

сфері забезпечення регіональної безпеки¹⁶.

Американський дослідник Є. Кохен¹⁷ аналізує інтереси США у Каспійському регіоні, а П. Кубікек¹⁸ об'єктом свого дослідження зробив енергетичний фактор та його роль у геополітичному протистоянні.

Основою нашого дослідження став принцип об'єктивізму. Тому враховуючи це, а також зважаючи на сучасність подій, про які ще немає ґрунтовних праць, автор велику увагу приділяв аналізу джерел. Всі джерела, що були використані при написанні роботи, можна умовно поділити на чотири групи:

1. До першої групи відносяться міжнародні документи, такі як Конвенція про правовий статус Каспійського моря від 2018 року¹⁹ Декларація Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія і Російської Федерації щодо врегулювання Нагірно-Карабаського конфлікту, підписана у 2008 році²⁰, міжнародний договір про дружбу та співробітництво між Іраном та СРСР від 26 лютого 1922 року²¹, документи міжнародних організацій, таких як ООН²² та ОДКБ²³.

¹⁶ Котилко В.В. Сценарии создания организации Каспийского экономического сотрудничества // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2011. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stsenarii-sozdaniya-organizatsii-kaspiyskogo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva>; Ланда, К. Г. Каспийский регион: модель сотрудничества или раздора? // Власть. 2008. № 3. С. 85-89.

¹⁷ 38. Cohen A. Advancing American Interest in Central Asia // The Heritage Foundation. 17 January 2007. URL: <http://www.heritage.org/europe/commentary/advancing-american-interest-central-asia>

¹⁸ Kubicek P. Energy politics and geopolitical competition in the Caspian Basin // Journal of Eurasian Studies. 2013. №4 (2). P. 171-180. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366513000171#fn29>

¹⁹ Конвенция о правовом статусе Каспийского моря. 2018. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/5328>.

²⁰ Декларация Азербайджанской Республики, Республики Армения и Российской Федерации, 2008. Сайт президента Российской Федерации. URL: <http://kremlin.ru/supplement/232>.

²¹ Persia and the Russian Socialist Federal Soviet. Treaty of Friendship, signed at Moscow, February 26, 1921 // League of Nations Treaty Series. URL: <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1922/69.html>

²² Charter of the United Nations and Statute of the International Court Of Justice // United Nations treaty collection. San Francisco, 1945. 54 p. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>.

Конвенція про правовий статус Каспійського моря від 2018 року – це міжнародний договір між Азербайджаном, Іраном, Казахстаном, Росією та Туркменістаном, підписаний в рамках П'ятого каспійського саміту. Цей міжнародний договір замінив собою радянсько-іранські договори 1921 та 1940 років щодо Каспійського моря. Відповідно до конвенції, основна площа водної поверхні Каспійського моря визнається морем, а не озером, з юридичними наслідками, що з цього випливають. Каспійське море залишається у загальному користуванні сторін, а дно та надра діляться сусідніми державами на ділянки за домовленістю між ними на основі міжнародного права²⁴.

2. До другої групи джерел належать внутрішньодержавні документи, такі як конституції держав, що розташовані у регіоні, в яких зазначаються особливості їхніх зовнішньополітичних пріоритетів²⁵.

3. Третя група джерел представлена заявами політичних діячів, наприклад, одноосібною заявою В. Путіна, щодо результатів П'ятого каспійського саміту²⁶, або спільною заявою лідерів держав після цього саміту²⁷.

У своїй заяві російський президент виділив основні сфери, в яких каспійські держави планують розширювати кооперацію: поглиблення економічного співробітництва, розширення торгових та інвестиційних

---

²³ Заявление глав государств-членов Организации Договора о коллективной безопасности по нагорно-карабахскому конфликту (14.10.2016) // Официальный сайт ОДКБ. URL: http://odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=8380

²⁴ Конвенция о правовом статусе Каспийского моря. 2018. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/5328>.

²⁵ Конституция Республики Казахстан // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution; Конституция Азербайджанской Республики // Сайт президента Азербайджана. URL: <http://ru.president.az/azerbaijan/constitution>.

²⁶ Заявление Владимира Путина по итогам Пятого каспийского саммита // Официальный сайт президента РФ. 12 августа 2018 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/58297>

²⁷ Коммюнике Пятого каспийского саммита // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. 12 августа 2018 года. URL: https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/astana_other_events/kommyunike-pyatogo-kaspiiskogo-sammita

зв'язків, кооперація у сфері енергетики, розвитку транспортно-логістичного потенціалу регіону, нарощування туристичних потоків. Особлива увага приділятиметься збереженню біорізноманіття Каспійського моря.

Щодо безпекових проблем регіону, то було зазначено: «Потрібно враховувати, що Каспій розташований поблизу осередків напруженості, зон активності міжнародних терористів, маю на увазі Близький Схід та Афганістан. Тому наші країни мають настрій усіляко зміцнювати взаємодію спеціальних служб та прикордонних відомств, а також активізувати зовнішньополітичну координацію»²⁸.

4. Четверта група джерел складається із публікацій ЗМІ, що надають нам можливість слідкувати за останніми подіями у регіоні²⁹.

Отже, можна зробити висновок, що всі джерела, що були використані при написанні роботи, можна умовно поділити на чотири групи: міжнародні документи, внутрішньополітичні документи, заяви політичних лідерів та інформаційні повідомлення з інтернет-ресурсів.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат дослідження

Проблема безпеки – одна з центральних в теорії і практиці міжнародних відносин, тому вона завжди була і залишається в полі зору вчених-міжнародників і державних діячів. З нею так чи інакше пов'язані будь-які питання міжнародної політики. Племена, народності, етнічні групи,

²⁸ Заявление Владимира Путина по итогам Пятого каспийского саммита // Официальный сайт президента РФ. 12 августа 2018 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/58297>

²⁹ Каспийская флотилия провела итоговые в 2021 году тактические учения // RT. 7 октября 2021. URL: <https://russian.rt.com/russia/news/915308-flot-ucheniya-rossiya>; Подписана "конституция" Каспийского моря // Sputnik. 2018. URL: <https://ru.sputnik.az/politics/20180812/416598611/podpisana-konvencija-pravovogo-statusa-kaspija.html>; Пострадянські лідери поділили нерозподілене - Каспійське море // INTV. 12.08.2018. URL: <https://intvua.com/news/politics/1534090098-postradyanski-lideri-podilili-nerozpodilene---kaspiyske.html>; Тюркський світ та інтеграція Каспійського регіону // Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації. 28 грудня 2021. URL: <https://uisgda.com/ua/tyurkskij-mir-i-integraciya-kaspijskogo-regiona.html>

поліси, імперії і держави протягом всієї історії людства не переставали ворогувати один з одним. Тому політики і мислителі здавна замислювалися над тим, як уникнути загроз нападу з боку сусідів. Створювалися все нові системи озброєнь, розроблялися різні стратегії. Одна з головних особливостей міжнародних відносин – анархічність міжнародного середовища. Вона навіть із застереженнями визнається всіма дослідниками і пов'язана з невирішеністю проблеми безпеки. Поки існують держави, безпека не буде тотальною або абсолютною, а залишиться відносною і завжди буде залежати від політичної волі «государів». Звичайно, міжнародні відносини не зводяться до міждержавних взаємодій, а міжнародна політика – до зовнішньополітичної діяльності держави, Однак було б помилкою недооцінювати ту роль, яку держави продовжують грати в оцінці викликів і можливостей зовнішнього світу. Це особливо актуально в сучасних умовах глобалізованого світу, коли економізація, інформатизація і демократизація міжнародних відносин створюють безпрецедентні можливості для розвитку, але одночасно роблять всю систему більш вразливою для тероризму, застосування зброї масового ураження та інформаційної зброї³⁰.

Безпека – це стан, коли комусь або чому-небудь ніщо й ніхто не загрожує; водночас це й діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства народів щодо виявлення, запобігання, послаблення, усунення і відвернення загрози, здатної втратити їх, знищити матеріальні та духовні цінності, перешкодити їх прогресивному розвитку. Наявність безпеки є необхідною умовою та одним із основних мотивів життєздатності людини, суспільства, держави і світового співтовариства³¹.

У контексті світової історії походження терміну «безпека» не має чіткої хронології. Так, за часів античності поняття «безпека», що його вживав

---

³⁰ Цыганков П.А. Международные отношения: Учебное пособие. Москва: Новая школа, 1996. 320 с. URL: http://uchebnik-online.com/soderzhanie/textbook_210.html

³¹ Політологія: Навчальний посібник / М.П. Гетьманчук, В.К. Гришук, Я.Б. Турчин та ін.; За заг. ред. М.П. Гетьманчука. Київ: Знання, 2010. 415 с. URL: http://pidruchniki.com/10310208/politologiya/natsionalna_bezpeka_ukrayini

Платон, тлумачилось як відсутність небезпеки чи зла для людини. У період середньовіччя під безпекою розуміли спокійний стан духу людини, який давав можливість відчувати себе захищеним від будь-якої небезпеки. При цьому в такому значенні цей термін у лексиці народів Європи до початку Нової історії використовувався вкрай рідко.

Англійський політичний мислитель і філософ-матеріаліст Т. Гоббс (1588-1679) одним з перших звернув увагу на вирішальну роль держави в забезпеченні безпеки. У своїй теорії політичної влади, держави і права він розглядав державу як результат договору між громадянами, які добровільно обмежили свої права і свободу на користь держави, завдання якого - забезпечення миру і безпеки. Досягнення такої згоди припиняло стан «війни всіх проти всіх».

Його сучасник Дж. Локк (1632-1704) – видатний теоретик і учасник англійської революції – вважав основною метою держави захист природних прав людей на життя, свободу і власність. Таким чином, проблема безпеки як соціально-політичного явища привертала увагу вчених протягом багатьох століть. При цьому протягом століть формувалася стійке розуміння провідної ролі держави в забезпеченні безпеки за рахунок використання політичної влади. Саме державі належить право в ім'я суспільного блага створювати закони для регулювання і збереження власності, а також право застосовувати силу співтовариства для виконання цих законів і захисту від нападу ззовні³².

Найцікавішу версією було запропоновано австрійським юристом і суспільним діячем Й. Зонненфельсом (1732-1817), який вважав, що стан безпеки є необхідною умовою для вільного існування приватної особи та розвитку суспільства. Причому зростання народонаселення він розглядав як один з головних факторів забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави. Отже, з XIX ст. в європейських країнах стан безпеки почав розглядатися як наукова категорія в контексті безпеки індивідуума,

---

³²Бартош А.А. Основы международной безопасности. Организации обеспечения международной безопасности: учеб. пособие для бакалавриата и специалитета. Москва: Издательство Юрайт, 2018. С. 11.

суспільства та держави. Характерно, що в Російській імперії це поняття стало вживатися тільки наприкінці XIX ст. у досить специфічному сенсі – як охорона суспільної небезпеки та діяльність, що спрямована на боротьбу з державними злочинами³³.

У найзагальнішому вигляді розуміння міжнародної безпеки було сформульовано під час створення Організації Об'єднаних Націй, у першій статті Статуту цієї організації, де визначено її головне завдання: «Підтримувати міжнародний мир і безпеку та з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання і усунення загрози миру та придушення актів агресії або інших порушень миру і проводити мирними засобами згідно з принципами справедливості та міжнародного права, улагоджувати чи розв'язувати міжнародні спори або ситуації, які можуть призвести до порушення миру»³⁴.

Широке використання поняття «безпека» одержало у США наприкінці 1940-х – на початку 1950-х років, коли цим терміном стали визначати комплексну сферу військово-громадських досліджень стратегії, технологій, контролю над озброєнням в умовах «холодної війни», коли проблема військового протистояння, особливо у новому ядерному вимірі, перетворилася на домінуючу сферу міжнародних відносин. Навчальні курси з міжнародної безпеки стали невід'ємною частиною університетських програм, а сама тематика перетворилася на центральний предмет досліджень великої кількості науково-дослідних центрів. Ще однією галуззю, яка охоплюється широким поняттям «безпека», була діяльність стосовно мобілізації військового, економічного, ідеологічного та інших ресурсів держави та суспільства в умовах військово-політичного протистояння в роки «холодної війни». Цю мету переслідувала радикальна реформа органів державної влади,

---

³³ Шергін С. Національна та міжнародна безпека: сутність, типологія, пріоритети // UA Foreign Affairs. 31.07.2017. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/nacionalna-ta-mizhnarodna-bezpeka-sutnist-tipologi/>.

³⁴ Charter of the United Nations and Statute of the International Court Of Justice [Електронний ресурс] // United Nations treaty collection. San Francisco, 1945. 54 p. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>.

яку провели США відповідно до Закону про національну безпеку 1947 р., згідно з яким були створені Міністерство оборони, ЦРУ, управління з мобілізації матеріальних та людських ресурсів, а також вищій військово-політичний орган – Рада національної безпеки. Раніше поняття «безпека» було прийняте в структурах НАТО, перетворилося на предмет «високої політики», головний об'єкт досліджень міжнародних відносин в Європі та інших частинах світу³⁵.

Майже до кінця 90-х рр. ХХ ст. стан безпеки у світі визначався формулою «міжнародна безпека доби закінчення холодної війни». Така гносеологічна «звуженість» щодо її формулювання відображає специфіку постбіполярного періоду, в якому процеси безпеки мають інші, тобто відмінні від попереднього. геополітичні масштаби та функціональні параметри розвитку. У цей період під впливом військово-політичних, економічних, соціокультурних, екологічних та інших чинників і відповідних проблем простір безпеки змінює свій формат з національного та міжнародного на глобальний.

За своїм змістом і структурою безпека є багатогранним і складним соціальним явищем. У системі «природа-людина-суспільство» головним фактором, що забезпечує її стабільність, є безпека. Доведено, що всі без винятку елементи ієрархизованого світового соціуму – індивіди, групи, класи, нації-держави та їх різноманітні об'єднання – знаходяться під постійним впливом чинників внутрішнього та зовнішнього порядку³⁶.

На сьогодні сфера міжнародної безпеки є однією з ключових галузей діяльності будь-якої держави, предметом внутрішньополітичної боротьби, уваги громадянського суспільства, наукових досліджень. Це в свою чергу потребує обміркованого підходу до проблем міжнародної безпеки з боку не

---

³⁵ Васильєв Г.Ю. Підтримка міжнародної безпеки – глобальна проблема людства // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Політологія. 2014. № 2 (21). С. 157.

³⁶ Коломієць О.В. Особливості системи міжнародної безпеки в умовах глобалізації: дис. д. політ. н.: 23.00.04 / Національний університет «Одеська юридична академія» МОН України. Одеса, 2015. С. 48.

тільки фахівців, а й найбільш широкого кола громадян. Різноманіття тлумачень поняття «безпека» пояснюється вживанням його стосовно до багатьох об'єктів, процесів і явищ в людській діяльності. Розширене трактування поняття «безпека» в загальному сенсі має на увазі:

- захищеність від викликів, ризиків, небезпек і загроз або відсутність таких;
- систему відносин між суб'єктами суспільного життя, що забезпечують сприятливі умови для їх функціонування і розвитку;
- стан об'єкта, в якому йому не може бути завдано істотної шкоди або шкоди;
- стан стійкого існування об'єкта, при яких імовірність небажаної зміни будь-яких характеристик його функціонування невелика;
- прийнятний рівень небезпеки, що залежить від витрат на обмеження дії ініціюють небезпеку чинників;
- властивість об'єкта, що характеризує його здатність не завдавати іншим об'єктам істотної шкоди або шкоди.

Однак при всій широті охоплення наведені визначення не дають повного уявлення про поняття «міжнародна безпека», яке повинно відобразити діяльність суб'єктів міжнародного права в конкретній сфері суспільних відносин – сфері забезпечення безпеки, в області і за допомогою якої її учасники прагнуть забезпечити і захистити свої національні цінності і інтереси шляхом якого діалогу, переконання і взаємних поступок, або суперництва, погроз і насильства³⁷.

Положення міжнародно-правових актів дають можливість висловити міжнародну безпеку як особливий стан міждержавних відносин, згідно з яким всі держави здатні в умовах міжнародного правопорядку підтримувати і забезпечувати свою незалежність шляхом встановлення свого суверенітету.

---

³⁷ Бартош А.А. Основы международной безопасности. Организации обеспечения международной безопасности: учеб. пособие для бакалавриата и специалитета. Москва: Издательство Юрайт, 2018. С. 12.

Важливими чинниками для дотримання міжнародної безпеки вважаються підтримку миру в усьому світі і співробітництво держав по встановленню міжнародної безпеки при дотриманні суверенітету всіх держав.

У дипломатичному словнику міжнародна безпека тлумачиться як «стан міжнародних відносин, який виключає порушення загального миру або створення загрози безпеки народів в якій би то не було формі». В даному визначенні абсолютно правильно виражено, що міжнародна безпека – це стан матеріального світу, «явище міжнародних відносин» і що таке важливе стан можливо тільки в умовах миру. Однак в даному визначенні не відображені важливі особливості міжнародної безпеки, які встановлені в міжнародних документах.

Вірменський дослідник А. Алексанян визначає міжнародну безпеку як «стан міжнародних відносин, при якому створюються умови, необхідні для існування і функціонування держав при забезпеченні їх повного суверенітету, політичної та економічної незалежності, можливості відсічі військово-політичному натиску і агресії, їх рівноправних відносин з іншими державами». У цьому визначенні абсолютно точно виділено своєрідність міжнародної безпеки як особливого стану міжнародних відносин. Сучасні міжнародні відносини переконливо доводять, що для забезпечення міжнародної безпеки необхідно розвиток співробітництва держав у всіх сферах³⁸.

За визначенням українського дослідника В.Г. Васильєва міжнародна безпека – це система міжнародних відносин, заснована на додержанні усіма країнами загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, що виключає вирішення спірних питань та розбіжностей між ними за допомогою сили або погрози³⁹.

---

³⁸Алексанян А.А. Структура понятий национальной и международной безопасности: общие черты и различие // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2012. №4. С. 130.

³⁹ Васильєв Г.Ю. Підтримка міжнародної безпеки – глобальна проблема людства // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Політологія. 2014. № 2 (21). С. 158.

Російський дослідник О. Бартош визначає міжнародну безпеку як стан міжнародних відносин, який виключає порушення загального миру або створення загрози безпеки народів, держав, міждержавних об'єднань в якій би то не було формі. Її основними складовими виступають політична, економічна, військова, екологічна та інші види безпеки. Безпека міжнародна може бути глобальної (загальною) або регіональної (європейська, азіатсько-тихоокеанський, близькосхідна і ін.). Регіональна безпека є складовою частиною міжнародної безпеки. Регіональна безпека досягається за рахунок проведення комплексу узгоджених заходів щодо забезпечення безпеки держав, розташованих в межах певного регіону⁴⁰.

Принципи міжнародної безпеки передбачають:

- утвердження мирного співіснування як універсального принципу міждержавних відносин;
- забезпечення рівної безпеки для всіх держав;
- створення дієвих гарантій у військовій, політичній, економічній та гуманітарній сферах;
- недопущення гонки озброєнь у космосі, припинення всіх випробувань ядерної зброї та її повна ліквідація;
- безумовна повага суверенних прав кожного народу;
- справедливе політичне врегулювання міжнародної кризи та регіональних конфліктів;
- зміцнення довіри між державами;
- вироблення ефективних методів запобігання міжнародному тероризму;
- викорінення геноциду, апартеїду, проповіді фашизму;
- виключення з міжнародної практики всіх форм дискримінації, відмова від економічних блокад та санкцій (без рекомендацій світового

---

⁴⁰ Бартош А.А. Основы международной безопасности. Организации обеспечения международной безопасности: учеб. пособие для бакалавриата и специалитета. Москва: Издательство Юрайт, 2018. С. 12.

товариства);

– встановлення нового економічного порядку, який забезпечує рівну економічну безпеку всіх держав.

Головними способами забезпечення міжнародної безпеки є:

– двосторонні договори про забезпечення взаємної безпеки між зацікавленими країнами;

– об'єднання держав в багатосторонні союзи;

– створення та участь у всесвітніх міжнародних організаціях, регіональних інститутах та структурах для підтримання міжнародної безпеки;

– демілітаризація, демократизація та гуманізація міжнародного політичного порядку, встановлення верховенства права в міжнародних відносинах⁴¹.

У сучасному світі все більшого значення набувають економічні та інформаційні аспекти забезпечення безпеки. Економічні кризи в умовах глобалізації світового господарства в лічені години дестабілізують економіку. Можливі наслідки негараздів в функціонуванні інформаційних мереж – катастрофічні, оскільки інформація набула якостей невід'ємного вирішального економічного, політичного та соціального чинника. Сьогодні лише йдеться про необхідність перегляду засад міжнародної безпеки відповідно до вимог глобалізованого світу. Нова система безпеки має визначатися не тільки відсутністю війн та збройних конфліктів, збереженням будь-яких статус-кво, не підтримкою військово-стратегічного паритету, а спроможністю світового співтовариства в цілому передбачати та своєчасно відповідати на виклики часу⁴².

В останні десятиліття мережа міжнародних режимів охоплює дедалі

---

⁴¹ Васильєв Г.Ю. Підтримка міжнародної безпеки – глобальна проблема людства // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Політологія. 2014. № 2 (21). С. 158.

⁴² Потехін О.В., Тодоров І.Я. Глобалізація систем безпеки. Навчальний посібник. Донецьк, 2011. С. 30.

більше аспектів міжнародних відносин. Так, наприклад, міжнародне право захищає права людини, втручаючись у традиційну компетенцію внутрішньої політики, міжнародне співтовариство опікується проблемами миротворчості й т. ін. Втім, з точки зору забезпечення міжнародної безпеки, надзвичайно важливу роль відіграють міжнародні режими, що регулюють військово-політичні питання. Йдеться зокрема про: режим нерозповсюдження ядерної зброї; режим біологічної зброї; режим хімічної зброї; режим контролю над ракетними технологіями тощо.

В сучасних умовах ризику і загрози національній і міжнародній безпеці набувають все більш комплексний характер, внаслідок чого стають все більш непередбачуваними. Комплексність проявляється в одночасному прояві відразу декількох негативних процесів, що представляють собою загрозу як для безпеки держави, так і для міжнародного співтовариства в цілому, що ускладнює їх передбачуваність.

Нестабільний характер і непередбачуваність змін міжнародної безпеки обумовлюють важливість наявності систем моніторингу, збору та аналізу інформації про стан міжнародної безпеки та розробки стратегічних прогнозів, які складають основу планів забезпечення безпеки на національному та міжнародному рівні. Крім того, в самому широкому сенсі забезпечення безпеки має ґрунтуватися на оцінці несприятливих факторів і вироблення заходів щодо захисту суспільства від них. Залежно від об'єкта, на який впливають несприятливі фактори і який потребує захисту, мова може йти про забезпечення безпеки окремої людини або групи людей (наприклад, нечисленної етнічної групи); національної безпеки держави; регіональної або колективну безпеку груп держав, що знаходяться в певному регіоні або об'єднаних в союз; міжнародного / глобальної безпеки всієї світової спільноти.

Специфіка забезпечення безпеки обумовлює високу вразливість інтенсивно розвиваються індустріальних та інформаційних суспільств, які характеризуються комплексним характером інфраструктури і високою

залежністю від поставок природних ресурсів⁴³.

У сучасному світі домінує жорстка закономірність: жодна країна не може досягти серйозного зростання добробуту населення без інтенсивного включення у світову політичну і економічну систему. Разом з тим, глобалізація вносить свої зміни у сферу національної та міжнародної безпеки, у визначенні засобів протидії сучасним загрозам. Процеси глобалізації визначають головні тенденції розвитку світової економіки та політики, а також призводять до кардинальних змін у міжнародному безпековому середовищі, яке стає дедалі більш динамічним і суперечливим. У структурі національних інтересів на перший план виходить володіння передовими технологіями, найсучаснішими засобами зв'язку та комунікацій. Сучасний технологічний, економічний, інформаційний розвиток призвів до появи широкого спектру загроз нового типу, підсилює дію вже відомих загроз, що провокує невизначеність світового простору безпеки, а в деяких випадках стимулює міжнародних акторів на випереджувальне застосування сили.

Під впливом глобалізації відбуваються трансформації у міжнародній системі, розширюється склад учасників міжнародного політичного процесу. Поряд з національними державами на сучасній світовій арені діють міжнародні об'єднання, організації та інші недержавні актори. Водночас відбувається послаблення базових інститутів міжнародного регулювання, які виявляють недостатню ефективність у протидії сучасним викликам і загрозам.

Ключові позиції в наднаціональних та транснаціональних інституціях займають провідні держави світу, які домінують у глобальних економічних процесах та впливають на вирішення проблем міжнародної безпеки. На тлі посилення взаємодії і взаємної залежності країн світу формуються нові «центри сили», конкуренція між якими за вплив та ресурси постійно зростає. Збільшується рівень відкритості міжнародної системи, що створює нові

---

⁴³ Бартош А.А. Основы международной безопасности. Организации обеспечения международной безопасности: учеб. пособие для бакалавриата и специалитета. Москва: Издательство Юрайт, 2018. С. 13.

можливості і водночас стимулює виникнення нових загроз та викликів безпеці. Нагальною потребою стає створення більш гнучких моделей безпекової взаємодії, здатних швидко й ефективно реагувати на нові виклики⁴⁴.

Для більш чіткого розуміння міжнародної безпеки треба розглянути найважливіші просторові категорії геополітичної теорії, такі як державна територія; геостратегічні та геополітичні регіони; світовий геополітичний простір.

Державна територія – це частина земної кулі, на якій здійснює суверенітет певна держава. Це означає, що державна влада в межах своєї території має верховенство і не залежить від інших сил та обставин. Однак таке уявлення слід віднести до ідеальної, існуючої в теорії моделі. На практиці державний суверенітет має певні обмеження, які накладають на нього взаємодії країни з іншими суб'єктами міжнародних відносин. Ці обмеження пов'язані з обов'язками, які беруть на себе держави при укладанні міжнародних договорів, через вступ у міжнародні організації.

Розмір території, яку займає та чи інша держава на планеті, є одним із найважливіших показників, що визначає місце країни в ієрархії міжнародних відносин, її політику на світовій арені та національні геополітичні інтереси. Розмір сухопутної території під час визначення геополітичного потенціалу держави завжди сполучений з чисельністю населення. Загальна сума державних територій всіх країн світу разом з міжнародними протоками, відкритими морями та Антарктидою складає світовий геополітичний простір. Він поділений на регіони.

Геостратегічний регіон утворюється навколо держави або групи держав, які відіграють ключову роль у світовій політиці та являють собою більший простір, в який, крім території регіонотворюючих країн, входять зони їх контролю та впливу. Кількість подібних регіонів зазвичай вкрай

---

⁴⁴ Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України. Аналітична доповідь / Б.О. Парахонський, Г.М. Яворська. За заг. ред. К.А. Кононенка. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2014 р. С. 3-4.

обмежена, вони займають великий простір та визначають розташування центрів сили у світовому товаристві. Ці регіони створені з геополітичних просторів меншого розміру, які називають геополітичними регіонами. Геополітичний регіон – це частина геостратегічного регіону, яка відрізняється більш тісними і стійкими політичними, економічними та культурними зв'язками. Геополітичний регіон більш обмежений та контактний, ніж геостратегічний⁴⁵.

За ступенем можливої шкоди інтересам громадянина, суспільства та держави систему небезпек український дослідник М.П. Гетьманчук пропонує класифікувати в такому порядку:

- ризик – можливість виникнення ситуації або її існування, за якої формуються передумови протидії процесу реалізації національних інтересів, цінностей, системі забезпечення національної безпеки;
- виклик – конкретна протидія захисту національних інтересів та цілей, вирішенню завдань забезпечення національної безпеки у формі офіційних і неофіційних політико-дипломатичних дій, економічної та інформаційної експансії тощо;
- небезпека – завдання шкоди важливим національним інтересам і національній безпеці в обмежених (локальних) масштабах;
- загроза – безпосередня небезпека заподіяння шкоди життєво важливим національним інтересам і національній безпеці, яка виходить за локальні межі й зачіпає основні національні цінності: суверенітет, державність, територіальну недоторканість⁴⁶.

Отже, можна зробити висновок, що проблема міжнародної безпеки постійно знаходиться в центрі уваги вітчизняних і закордонних дослідників. Автор пропонує визначати міжнародну безпеку як стан міжнародних

⁴⁵ Васильєв Г.Ю. Підтримка міжнародної безпеки – глобальна проблема людства // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Політологія. 2014. № 2 (21). С. 159.

⁴⁶ Політологія: Навчальний посібник / М.П. Гетьманчук, В.К. Гришук, Я.Б. Турчин та ін.; За заг. ред. М.П. Гетьманчука. Київ: Знання, 2010. 415 с. URL: http://pidruchniki.com/10310208/politologiya/natsionalna_bezpeka_ukrayini

відносин, при якому створюються умови, необхідні для існування і функціонування держав при забезпеченні їх повного суверенітету, незалежності, рівноправних відносин з іншими державами і добробуту населення. Дослідники виділяють глобальний, регіональний і національний рівень безпеки. Основними складовими міжнародної безпеки виступають політична, економічна, військова, екологічна та інші види безпеки. У постбіполярну добу, зважаючи на тенденцію до глобалізації світу, питання забезпечення міжнародної безпеки повинно стати головним для будь-якої держави.

1.3. Методологія дослідження

Дослідження викликів та загроз безпеці Каспійського регіону ґрунтується на принципах історизму, наукової об'єктивності, багатофакторності та термінологічному принципу.

Принцип історизму є способом вивчення явищ в їх виникненні та розвитку, в їх зв'язку з конкретними умовами. Дотримання цього принципу означає розгляд історичних явищ в саморозвитку, тобто допомагає встановити причини їх зародження, виявити якісні зміни на різних етапах, зрозуміти, на що перетворилося дане явище в ході діалектичного розвитку⁴⁷. Принцип історизму використаний задля дослідження розвитку країн регіону у ХХ столітті, що саме стало основою їхньої сучасної зовнішньої політики. Також він став у нагоді при аналізі основних історичних передумов конфліктів у Каспійському регіоні.

Принцип об'єктивності полягає в тому, що наукове дослідження має бути абсолютно безпристрасним. На його виконання не повинні впливати загальні враження про природу досліджуваного; симпатії або навпаки, антипатії, власний настрій чи стан. Даний принцип зобов'язує розглядати

---

⁴⁷ Семке Н. М. Політологія: модульний курс: навч. посібник. Харків: Торсінг плюс, 2009. С. 210.

міжнародні явища і події у всій їх складності, багатогранності й суперечливості, з урахуванням усієї сукупності позитивних і негативних сторін їх змісту⁴⁸. Саме цей принцип дає змогу об'єктивно оцінити міжнародно-політичну ситуацію у Каспійському регіоні, визначити основні проблеми і позиції сторін, що зацікавлені у вирішенні цих проблем. Наприклад, принцип об'єктивності обов'язково повинен бути в основі дослідження конфлікту щодо статусу Каспійського моря, враховуючи гострі суперечки держав і протилежні погляди на шляхи вирішення проблеми.

Також ключовим у дослідженні понятійно-категоріального апарату роботи є термінологічний принцип. Цей принцип використовується для дослідження історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на базі якої базується дослідження. Автор використовував термінологічний принцип при аналізі таких понять, як «міжнародна безпека», «регіональна безпека», «національна безпека», «виклики та загрози», «енергетична безпека», «інформаційна безпека», тощо.

Важливою складовою теоретико-методологічної основи роботи став принцип багатofакторності, який передбачає дослідження усього спектру об'єктивних та суб'єктивних чинників, що впливають на процеси, явища та події. Саме цей принцип дозволив вивчити вплив позарегіональних акторів (таких як США та країни ЄС) на ситуацію у регіоні.

Серед основних підходів слід виділити:

- системний;
- компаративний;
- інституційний.

Комплексне дослідження було б неможливе без використання системного підходу, який дозволяє сформувати уявлення про систему

---

⁴⁸ Марцин В.С. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. Львів: Ромус-Поліграф, 2002. С. 76.

міжнародної безпеки в регіоні, про основні елементи цієї системи, про трансформацію цієї системи в результаті діяльності держав регіону або поза регіональних акторів. Російський дослідник Є. Г. Барановський зазначає, що системний підхід «...дозволяє розглядати конфлікт будь-якого рівня як елемент системи міжнародних відносин з усіма іншими елементами даної системи і з урахуванням міжнародного зовнішнього і внутрішнього політичного середовища»⁴⁹.

Досить важливим для дослідження є компаративний підхід. Він полягає у зіставленні явища, що вивчається, з йому подібними у плані зовнішньої схожості та внутрішнього змісту. Зіставлення необхідні тому, що у різних явищах проявляються загальні тенденції, які відображаються повному у вже відомих в історії типових явищах. Даний підхід дав автору можливість порівняти економічну і політичну могутність держав регіону, рівень їх впливу на регіональну безпеку.

Серед спеціальних підходів особливо важливим для даного дослідження став конфліктологічний підхід, який дозволяє досліджувати передумови, механізми виникнення, розвитку, ескалації, конституювання та вирішення конфліктів через екологічні причини у регіоні.

Основна у вага інституційного підходу приділяється вивченню політичних інститутів. Разом з тим, аналізу піддаються тільки інститути, що носять формально-правовий характер⁵⁰. За допомогою даного підходу вивчено формально-правові аспекти державного управління, зокрема конституційні документи держав регіону і реалізацію їх положень на практиці. Інституційний підхід допоміг аналізувати і систематизувати різноманітні політичні організації як певні інститути – уряди, політичні партії, засоби масової інформації.

---

⁴⁹ Барановский Е. Г., Владиславлева Н. Н. Методы анализа международных конфликтов. М: Научная книга. 2002. С. 31.

⁵⁰ Чернілевський Д. В. Методологія наукової діяльності: Навчальний посібник. Вінниця: АМСКП, 2010. С. 84.

Методологія та методи дослідження пов'язані з метою, об'єктом, предметом і науковими завданнями. Мета і завдання дослідження визначили його методологічну базу. Зазначені у попередньому підрозділі принципи реалізуються через застосування в ході дослідження низки загальнонаукових та спеціально-наукових методів.

Методологія - це вчення про доцільність та необхідність дослідження об'єкту і предмету певної науки, логічно пов'язаною сукупністю методів, спеціальними засобами і процедурами на основі встановлених пізнавальних принципів⁵¹.

Серед загальнонаукових автор пропонує виділити наступні:

– метод аналізу (поділ об'єкта на складові частини з метою їх самостійного вивчення) і синтезу (об'єднання різних частин предмета в єдине ціле) надав змогу виділити основні характеристики поняття безпеки на сучасному етапі і виробити на їх основі визначення даного феномену. Також виділення конкретних інтересів регіональних і позарегіональних акторів у цьому регіоні дало змогу скласти загальну картину їхнього впливу на регіональну безпеку;

– метод узагальнення (процес становлення загальних властивостей і ознак предметів) є безумовно важливим при формуванні загальних висновків дослідження і висновків за розділами;

– метод групування (розчленування зібраної інформації на однорідні групи за суттєвими ознаками⁵². Цей метод надав автору змогу виділити групи джерельної бази, що була використана для наукового дослідження, і класифікувати праці вітчизняних і закордонних науковців.

Застосування статистичного методу дозволило підтвердити деякі факти конкретними цифрами щодо проблеми. Статистичний метод покладений в основу аналізу джерельного матеріалу довідкового і

---

⁵¹ Цюрупа М.В., Ясинська В.С. Основи сучасної політології: Підручник для студентів ВУЗів. - К.: Кондор, 2009. С. 25.

⁵² Семке Н. М. Політологія: модульний курс: навч. посібник. Харків: Торсінг плюс, 2009. С. 211.

статистичного характеру. Цей метод став у нагоді при визначенні рівня забезпечення держав регіону енергетичними ресурсами, і, як наслідок, рівня їхньої енергетичної безпеки.

Метод періодизації допомагає поділити історичне минуле на етапи. Під час дослідження автор застосував цей метод для того, щоб виокремити певні періоди в розвитку конфлікту навколо Каспійського моря. Автор вважає, що особливо слід звернути увагу на такі етапи:

1) Ігнорування необхідності регіонального співробітництва (кінець 80-х – перша половина 90-х рр.). Усвідомлюючи важливість інтеграційних процесів, нові незалежні держави прагнули до пошуку партнерів з-поміж позарегіональних акторів, що, на їхню думку, сприяло б зміцненню їхньої незалежності від Росії.

2) Посилення екстрарегіонального співробітництва (з середини 90-х рр. – до середини 2000-х рр.). Крім зміцнення «нового» статусу Каспію як енергетичної комори, цей період характеризується появою конкуруючої лінії Захід – Росія. Остання почала розглядатися як основний конкурент, насамперед американським інтересам на Каспії. Це було пов'язано з тим, що майже всі нафтопроводи з каспійських держав так чи інакше проходили через територію Російської Федерації. Відповідно, саме Росія отримувала економічні та політичні вигоди, будучи власником більшості «виходів» регіону на зовнішній ринок. Наслідком цього стало активне прагнення зовнішніх та внутрішніх гравців створити нові альтернативні транспортні артерії виходу каспійської нафти на світові ринки. Тому в цей період активними учасниками каспійської геополітичної гри стають міжнародні ТНК, які уклали низку договорів про співпрацю у нафтовій сфері з Казахстаном та Азербайджаном.

3) Посилення інтеграційної мотивації (з початку XXI ст.). Проблеми розвитку регіонального співробітництва у Каспійському регіоні, підвищення ефективності транскордонної взаємодії є предметом відкритих дискусій на міждержавних форумах, самітах глав Каспійських держав, всеросійських та

міжнародних наукових конференціях. Це свідчить про спробу знайти відповіді на стратегічно важливі питання майбутньої траєкторії розвитку каспійських держав або в рамках регіональної інтеграційної структури, або ж у форматі інших регіональних об'єднань, вибір концептуальних підходів та ключових напрямів реструктуризації міждержавних об'єднань.

4) Сучасний розвиток, активізація ролі Ірану внаслідок зняття санкцій. Цей етап пов'язаний з перспективою зняття міжнародних санкцій з Ісламської Республіки Іран та зайняття нею більш активної позиції в проектах розвитку регіонального співробітництва, включаючи транскордонні ініціативи.⁵³

У цьому контексті не можна не згадати історико-генетичний метод, який надав нам змогу виокремити корені основних викликів і загроз безпеці у Каспійському регіоні, причини конфліктних ситуацій. Наприклад, серед основних причин нестабільної системи безпеки у регіоні автор виділяє наступні:

- нерегульованість міжнародно-правового статусу та режиму Каспійського моря;
- енергетичну безпеку, проблеми транспортування каспійських енергоносіїв на світові ринки;
- екологічна безпека, неповторна екосистема Каспійського моря, яка потребує охорони;
- військова безпека, прояв великого інтересу з боку Російської Федерації, деяких країн ЄС та США до процесів, що відбуваються у регіоні, у тому числі спроби взяти під контроль питання забезпечення військової безпеки⁵⁴.

Особливої уваги заслуговує аналітико-прогностичний метод, що

---

⁵³ Абдуллаев С. Сучасний міжнародно-правовий статус Каспійського моря // Політичний менеджмент. 2009. № 3(36). С. 167.

⁵⁴ Сченснович В.Н. Геополитика в Каспийском регионе (обзор) // Россия и мусульманский мир. 2018. №3 (309). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/geopolitika-v-kaspiyskom-regione-obzor>.

дозволив автору на основі дослідження основних матеріалів та аналізу сучасної геополітичної ситуації у світі та Каспійському регіоні зробити певні припущення щодо можливості вирішення конфліктних питань мирним шляхом. Завдяки цьому методу стало можливим виокремлення основних варіантів розвитку подій і навколо Каспійського моря. Перший сценарій насправді передбачає продовження поточних тенденцій у політиці всіх значних акторів. Відносини Росії та США на регіональному просторі стають все більш конфліктними. Авторитарні режими регіону балансують свою зовнішню політику, використовуючи російсько-західні протиріччя. Другий сценарій передбачає активізацію каспійської політики Росії. Робляться спроби побудови системи безпеки та економічного простору під керівництвом Росії, культивування у державах регіону проросійсько орієнтованої опозиції тощо.

Третій сценарій передбачає досить швидкий відхід США з регіону одночасно з нарощуванням економічного та військового потенціалів Росії у регіоні. Найімовірніший результат - одночасне ведення кількох локальних конфліктів, повне виснаження ресурсів із наступними загрозами втрати територіальної цілісності, насильницької зміни влади тощо⁵⁵.

Автор вважає за необхідне наголосити на важливості використання методу контент-аналізу, особливо зважаючи на велику кількість документів, що були проаналізовані.

Отже, підсумовуючи перший розділ, можна зробити наступні висновки:

По-перше, проблема міжнародної безпеки постійно знаходиться в центрі уваги вітчизняних і закордонних дослідників. Але регіональна безпека у Каспійському регіоні не достатньо досліджена українськими авторами, тому у нагоді стали міжнародні документи та інформація з новинних ресурсів. Вітчизняні дослідники більше уваги приділяють теоретичним

---

⁵⁵ Миллер Н. Каспийский регион: проблемы и перспективы // Россия и мусульманский мир. 2010. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kaspiyskiy-region-problemy-i-perspektivy>

питанням, пов'язаним із поняттям безпека взагалі.

По-друге, під міжнародною безпекою варто розуміти стан міжнародних відносин, при якому створюються умови, необхідні для існування і функціонування держав при забезпеченні їх повного суверенітету, незалежності, рівноправних відносин з іншими державами і добробуту населення.

По-третє, беззаперечна актуальність дослідження вимагала використання принципів об'єктивності, багатофакторності та історизму. Ключовим підходом став системний підхід, який надав змоги оцінити особливості системи регіональної безпеки. Серед загальнонаукових автор пропонує виділити наступні: метод аналізу і синтезу, метод узагальнення, метод групування. Також у нагоді стали такі методи, як аналітико-прогностичний, історико-генетичний і метод періодизації.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ БЕЗПЕКОВОЇ СИСТЕМИ КАСПІЙСЬКОГО РЕГІОНУ

2.1. Загальна характеристика Каспійського регіону

Каспійський регіон є територією на стику Азії та Європи, що примикає до внутрішньої водойми, яка через свою площу 737 тис. кв. км, отримав назву моря. Каспій омиває береги п'яти країн – Іран, Росія, Азербайджан, Казахстан, Туркменістан.

Проте є кілька варіантів визначення Каспійського регіону та його кордонів. Євразійська концепція трактує Каспійський регіон ширше, так відповідно до цієї концепції, регіон є частиною території Євразії, де й відбуваються геополітичні процеси.

За твердженням З. Бжезинського, Каспійський регіон є частиною великої території «Євразійських Балкан», які включають не лише територію водойми та прикордонних держав, а й пострадянські республіки Центральної Азії, Південного Кавказу, а також Афганістан. Якщо розглядати Каспійський регіон як частину Євразійських Балкан, то регіон набуває характеристик етнічно-нестійкого регіону, розташованого на перетині векторів національних інтересів найбільших світових держав¹.

Одна з основних геополітичних особливостей Каспійського регіону полягає в тому, що він є сполучною ланкою напряму Північ – Південь (Росія – Перська затока), що забезпечує постачання газу та нафти ринкам Європи. На Каспії сходяться кілька енерготранспортних артерій, які мають найважливіше значення для забезпечення економік країн Заходу енергоресурсами. Зважаючи на це, контроль над трубопроводами є пріоритетним напрямом для США та ЄС.

---

¹ Бжезинский, З. Великая шахматная доска. Американское превосходство и его геостратегические императивы. Москва: Международные отношения, 2010. С. 87.

Розпад Радянського союзу призвів до того, що у Каспійському регіоні утворилося кілька незалежних держав - Росія, Туркменістан, Казахстан, Азербайджан. Невизначеність міжнародно-правового статусу Каспійського моря, багатство регіону вуглеводневими ресурсами, використання його як енергетичного та транспортного вузла, а також загальне стратегічне значення для прибережних держав та географічне положення створюють всі передумови для виникнення інтересу ключових геополітичних гравців, таких як Росія, США, ЄС, Китай до цього регіону. На Каспії перетинаються інтереси регіональних країн, таких як Туреччина, Іран, Азербайджан, Казахстан, Туркменістан².

Вперше назву Каспій почали використовувати російські географи у XVIII столітті. Протяжність берегової лінії Каспійського моря оцінюється приблизно 6 500-6 700 кілометрів, з островами – до 7 000 кілометрів. Береги – переважно низинні та гладкі. У північній частині берегова лінія порізана водними протоками та островами дельти Волги та Уралу, береги низькі та заболочені, а водна поверхня у багатьох місцях покрита чагарниками. На східному узбережжі переважають вапнякові береги, що примикають до напівпустель та пустель. Найбільш звивисті береги – на західному узбережжі в районі Апшеронського півострова і на східному узбережжі в районі Казахської затоки та Кара-Богаз-Гола.

Прикаспій географічно поділяється на чотири регіони:

- Східний Прикаспій (його також називають Закаспій) включає Мангістауську область Казахстану і захід Туркменії.
- Південний Прикаспій представлений північними регіонами Ірану.
- Північний Прикаспій включає Атирауську область Казахстану, а також два регіони Росії - Астраханську область і Калмикію.

---

² Черницына С.Ю. Геополитические особенности Каспийского региона // АНИ: экономика и управление. 2017. №3 (20). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/geopoliticheskie-osobennosti-kaspiyskogo-regiona-1>

– Західний Прикаспій - регіон Росії - Дагестан та Азербайджан³.

Ключовими геополітичними особливостями Каспійського регіону є такі: по-перше, Каспій — це перетин транспортних та енергетичних артерій, відповідно, контроль над ними означає посилення присутності в регіоні та можливість впливати на суміжні та залежні від енергопостачання держави. По-друге, Каспійський регіон є транспортним вузлом, а й сам є джерелом вуглеводнів, розробка та розвідка яких дозволяє вирішити одну з головних глобальних проблем сучасного світу - отримання енергоресурсів у достатніх обсягах. По-третє, політико-правовий статус Каспію досі не визначений, і навряд чи буде найближчим часом, незважаючи на позитивні зрушення, що декларуються в даному питанні, оскільки шлях до компромісу видається досить складним.

Окрім іншого, Росія, як один із ключових гравців, не зацікавлена, щоб усіма сторонами був визнаний «морський» статус Каспію, зважаючи на подальше послаблення власного впливу у сфері транспортування вантажів. Однак, ще однією особливістю є велика кількість невирішених територіальних суперечок, де найчастіше йдеться про вуглеводневі родовища. По-четверте, ще однією особливістю регіону є практично ідентичні системи державного управління прикаспійських країн, де верховна влада перебуває протягом останніх десятиліть в одних і тих же руках. Крім цього, у внутрішній політиці таких країн існує величезна кількість супутніх проблем, починаючи від високого рівня корупції і закінчуючи безробіттям. Тобто виникає висока ймовірність соціального вибуху, який може призвести до насильницької зміни влади⁴.

У таких умовах більшість каспійських країн активно нарощують свої

---

³ Природно-ресурсный потенциал Прикаспия и сопредельных территорий: проблемы его рационального использования: материалы II региональной студенческой научно-практической конференции, 24-25 апреля 2015 г. Москва, Берлин: Директ-Медиа, 2015. С. 37.

⁴ Черницына С.Ю. Геополитические особенности Каспийского региона // АНИ: экономика и управление. 2017. №3 (20). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/geopoliticheskie-osobennosti-kaspiyskogo-regiona-1>

військові потенціали.

Найбільш активна у цьому Росія, яка надає особливого значення посиленню бойового потенціалу Південного військового округу (ПдВО) ЗС РФ – одному з найбільш потужних військових округів збройних сил Російської Федерації. До його складу входять дві загальновійськові армії, одна зорієнтована на Південно-Західний напрямок – Чорноморський регіон, а друга – на Південно-Східний напрямок – Каспійський регіон. Всього у складі ПдВО близько 30 мотострілецьких, артилерійських, ракетних та інших бригад, а також чотири бази армійської та тактичної авіації загальною чисельністю особового складу до 100 тис. військовослужбовців.

У ПдВО розвивається інфраструктура та посилюються російські військові бази в Абхазії, Південній Осетії та Вірменії, що важливо для Росії в плані зміцнення її позицій на Південному Кавказі та, загалом – в Чорноморському регіоні⁵.

В оперативному підпорядкуванні Південного військового округу ЗС РФ – Чорноморський флот та Каспійська флотилія ВМФ Росії, які також посідають особливе місце у реалізації геополітичних цілей Російської Федерації. Так, згідно з російськими планами, протягом найближчих років передбачається суттєве посилення Каспійської флотилії. До 2020 року відбулось повне оновлення її корабельного складу за рахунок прийняття на озброєння 16 нових бойових кораблів та суден забезпечення. Зокрема, у 2010–2012 роках до складу Каспійської флотилії увійшли два корвети типу «Дагестан» (загалом планується прийняти на озброєння п'ять таких кораблів, оснащених універсальними корабельними ракетними комплексами «Калибр-НК», здатними уражати надводні та наземні цілі на дальності до 300 км), а також артилерійський корабель та два сторожеві кораблі. До головних завдань Каспійської флотилії включено захист

---

⁵ Черницына С.Ю. Геополитические особенности Каспийского региона // АНИ: экономика и управление. 2017. №3 (20). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/geopoliticheskie-osobennosti-kaspiyskogo-regiona-1>

каспійського узбережжя Росії та забезпечення її нафтогазових промислів у північній частині Каспійського моря, а також демонстрація сили Азербайджану та Туркменістану з метою утримувати останніх від реалізації енергетичних проєктів, які суперечать російським інтересам. Так, за заявами представників державного керівництва РФ, не виключається можливість застосування Росією військової сили з метою не допустити реалізації проєкту побудови «Транскаспійського» газопроводу⁶.

Серед каспійських країн найбільш активні та масштабні заходи (після Росії) з розвитку національних збройних сил здійснює Азербайджан, який щорічно збільшує обсяги військових видатків. В рамках програм переозброєння ЗС країни Азербайджаном були придбані:

- в Україні – 12 літаків МиГ-29, 19 танків Т-72, 3 тактичні ракетні комплекси «ТОЧКА-У», ракети до ПЗРК «Скиф»;
- в Росії – 4 вертольоти Ка-32 пошуково-рятувального призначення, 6 вертольотів Ми-8МТ та Ми-17, 203-мм гармати 2С7 «Пион»;
- в Ізраїлі – БПЛА «Hermes-450», «Heron» та «Searcher», переносні системи розмінування POMINS-2, ракетні системи «Barak», протикорабельні ракетні установки «Gabriel-5»;
- в Туреччині – 60 БТР «COBRA».

Крім того, у 2011 році Азербайджан замовив у Росії 24 вертольоти Мі-35. Також на підприємствах Білорусі модернізуються азербайджанські ЗРК С-125. За рахунок модернізації власного ОПК Азербайджану та його кооперації з іноземними партнерами (насамперед Туреччиною та Ізраїлем), створена можливість виробництва значної номенклатури озброєння та військової техніки, в т. ч.: стрілецької зброї, авіаційних бомб, мін, запасних частин для танків, мінометів, ракет для реактивних систем залпового вогню тощо. За ліцензією південноафриканської компанії «Paramount Group»

---

⁶ Каспійський та Чорноморський регіони як геополітичне перехрестя між Заходом та Росією // Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел». 22.02.2013. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/arxiv-geopolitika/kaspijskij-i-chernomorskij-regiony-kak-geopoliticheskij-perekrestok/

випускаються бойові броньовані машини «Matador» та «Marder».

Після своєї реконструкції судноремонтний завод у м.Баку відремонтував та модернізував декілька бойових кораблів та катерів ВМС Азербайджану, в т. ч. флагман азербайджанського флоту - фрегат «Qusar»⁷.

Досить потужним військовим потенціалом у Каспійському регіоні володіє Казахстан, який зосередився на переоснащенні національних ВМС новими зразками військово-морської техніки. За сприяння Росії на казахстанському суднобудівному підприємстві «Уральский завод «Зенит» налагоджено виробництво ракетних катерів типу «Казахстан», оснащених протикорабельними ракетними комплексами російського виробництва «Уран-Е» (дальність пуску ракети - 130 км). У перспективі планується оснастити ВМС Казахстану також і кораблями класу «корвет».

Крім того, між Казахстаном та європейською компанією MBDA укладено протокол про наміри щодо поставки казахській стороні мобільних берегових ракетних комплексів з ракетами «Exocet» (дальність пуску - до 180 км).

Незважаючи на проголошений нейтральний курс, власний військовий потенціал в Каспійському регіоні посилює також Туркменістан, що намагається створити безпечні умови для реалізації своїх енергетичних проєктів. Зокрема, за останні два роки Туркменістан придбав у Туреччині два патрульні катери проєкту УТКВ-400, а у Росії – два ракетно-артилерійських катери з протикорабельними ракетами «Уран-Е».

Власні заходи щодо захисту своїх інтересів в Каспійському регіоні вживає Іран, який намагається бути готовим відбити ймовірні удари США та їх союзників (зокрема, через азербайджанську територію та повітряний простір), а також стримати дії Азербайджану та Туркменістану з розробки шельфових покладів нафти і газу в умовах незавершеності процесу розподілу Каспійського моря. З цією метою керівництво Ірану піклується

---

⁷ Сченснович В.Н. Геополитика в Каспийском регионе (обзор) // Россия и мусульманский мир. 2018. №3 (309). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/geopolitika-v-kaspiyskom-regione-obzor>.

про оснащення ВМС країни новими бойовими кораблями (в т. ч. корветами та ракетними катерами) власного виробництва. Крім того, розглядається можливість розробки та прийняття на озброєння надмалих підводних човнів.

Протягом останніх років, в рамках демонстрації сили, Іран провів декілька військово-морських навчань в районах нафтогазових промислів Азербайджану та Туркменістану, що створило небезпечні прецеденти виникнення конфліктних ситуацій⁸.

Таким чином, можна зробити висновок, що сукупність геополітичних особливостей Каспійського регіону, особливо таких, як перетин енергетичних та транспортних артерій, що пов'язують Північ та Південь, Схід та Європу; наявність великих запасів вуглеводнів; невирішений правовий статус Каспію, а також питання територіальної власності; роблять цей регіон найімовірнішим для зіткнення інтересів світових геополітичних гравців. Більше того, такі особливості, характерні для практично всіх прикаспійських держав, як незмінність влади та низка внутрішніх проблем, призводять до того, що виникає високий рівень загрози насильницької зміни правлячого режиму. А близькість вогнищ напруженості, таких, як Сирія та Афганістан, створюють високий рівень терористичної загрози.

2.2. Особливості регіональної інтеграції в безпековій сфері

Актуалізація питань регіонального співробітництва у Каспійському регіоні відбулася на початку 90-х років ХХ століття, коли перед каспійськими країнами в процесі побудови державності постало чимало проблем, найважливіші з яких були пов'язані з пошуком нових шляхів та

---

⁸ Каспійський та Чорноморський регіони як геополітичне перехрестя між Заходом та Росією // Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел». 22.02.2013. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/arxiv-geopolitika/kaspijskij-i-chernomorskij-regiony-kak-geopoliticheskij-perekrestok/

розробкою ефективних механізмів політичного та економічного розвитку, визначення власних національних інтересів та політики їх забезпечення.

Незважаючи на новий статус нових незалежних держав регіону, їхньою найважливішою характеристикою залишається належність до спільного пострадянського минулого. Крім того, наявність історичних зв'язків між державами, загальної транспортної та економічної інфраструктури на момент розпаду СРСР, економічна спеціалізація регіону, що склалася, і фактор взаємодоповнюваності економічних систем каспійських держав, тісні культурно-гуманітарні зв'язки між населенням прикаспійських держав, наявність етнічних меншин і діаспор на території суміжних, співробітництво в галузі екології, в науці, культурі, освіті - все це можна розглядати як основу для розвитку інтеграції у Каспійському регіоні⁹.

Російські дослідники Г. Косов та В. Літвішко вважають, що процес становлення та розвитку транскордонного співробітництва у Каспійському регіоні можна умовно поділити на чотири основні періоди.

1) Ігнорування необхідності регіонального співробітництва (кінець 80-х – перша половина 90-х рр.). В умовах загострення конкуренції між прикаспійськими державами в економічній сфері регіональні інтеграційні проекти виявилися б передчасними. Однак, усвідомлюючи важливість інтеграційних процесів, нові незалежні держави прагнули до пошуку партнерів з-поміж позарегіональних акторів, що сприяло б зміцненню їхньої незалежності від Росії.

2) Посилення екстрарегіонального співробітництва (з середини 90-х рр. – до середини 2000-х рр.). Крім зміцнення «нового» статусу Каспію як енергетичної комори, цей період характеризується появою конкуруючої лінії Захід – Росія. Остання почала розглядатися як основний конкурент, насамперед американським інтересам на Каспії. Це було пов'язано з тим, що

⁹ Жильцов С.С. Политика России в Каспийском регионе: итоги последнего десятилетия // Вестник Каспия. 2003. №4 (42). URL: http://www.caspinfo.ru/library/bulletin/caspvk/4_42.htm

майже всі нафтопроводи з каспійських держав так чи інакше проходили через територію Російської Федерації. Відповідно, саме Росія отримувала економічні та політичні вигоди, будучи власником більшості «виходів» регіону на зовнішній ринок. Наслідком цього стало активне прагнення зовнішніх та внутрішніх гравців створити нові альтернативні транспортні артерії виходу каспійської нафти на світові ринки. Тому в цей період активними учасниками каспійської геополітичної гри стають міжнародні ТНК, які уклали низку договорів про співпрацю у нафтовій сфері з Казахстаном та Азербайджаном.

3) Посилення інтеграційної мотивації (з початку XXI ст.). Проблеми розвитку регіонального співробітництва у Каспійському регіоні, підвищення ефективності транскордонної взаємодії є предметом відкритих дискусій на міждержавних форумах, самітах глав Каспійських держав, всеросійських та міжнародних наукових конференціях. Це свідчить про спробу знайти відповіді на стратегічно важливі питання майбутньої траєкторії розвитку каспійських держав або в рамках регіональної інтеграційної структури, або ж у форматі інших регіональних об'єднань, вибір концептуальних підходів та ключових напрямів реструктуризації міждержавних об'єднань, виробленню механізмів співробітництва держав регіону. Проведення регулярних самітів глав держав Каспійського регіону свідчить у тому, що ідея регіональної інтеграції всерйоз розглядається як одна з головних альтернатив розвитку регіону XXI столітті.

4) Сучасний розвиток, активізація ролі Ірану внаслідок зняття санкцій. Цей етап пов'язаний із зайняттям Ісламською Республікою Іран більш активної позиції в проектах розвитку регіонального співробітництва, включаючи транскордонні ініціативи¹⁰.

Однією з перших інтеграційних ініціатив, висунутих на розгляд серед країн «каспійської п'ятірки», стала ідея створення такої регіональної

---

¹⁰ Косов Г.В., Литвишко О.М. Каспийский регион в системе международных регионов // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. 2015. № 20 (6). С. 116.

структури як Організація каспійського економічного співробітництва (ОКЕС). Пропозиція створити подібну структуру була озвучена колишнім президентом ІРІ А. Рафсанджані під час організованої у 1992 р. міжурядової конференції. І хоча кількома місяцями пізніше сторони все ж таки зібралися на спеціальній конференції в Тегерані для обговорення можливості створення зазначеної організації, досягти підсумкових домовленостей країнам регіону так і не вдалося. Через 2 роки ідея створення спеціалізованої міждержавної організації по співпраці на Каспійському морі була висунута вже російською стороною на Московській зустрічі за участю представників «каспійської п'ятірки».

Однак і в межах зазначеного періоду країни регіону лише розпочали формування своїх національних Концепцій щодо визначення міжнародно-правового статусу каспійської водойми, що значною мірою перешкоджало концентрації уваги прибережних держав на можливості спільними зусиллями розвивати економічний потенціал регіону. Незважаючи на те, що на сучасному етапі питання про залучення іноземних інвестицій у нафтогазовидобувну промисловість знайшло своє вирішення, форсованого зближення економічних інтересів країн Каспійського басейну так і не сталося¹¹.

Водночас Росія послідовно продовжує підтримувати ідею створення ОКЕС, основною метою якої для Росії є повний контроль над Каспійськими енергоресурсами. Якщо говорити про ставлення до цієї ініціативи з боку інших членів «каспійської п'ятірки», то можна зазначити, що союзниками Росії у реалізації цієї ідеї виступають Азербайджан та Казахстан, позиція Туркменістану чітко не визначена, що стосується іранської сторони, яка, як було зазначено вище, виступила ініціатором створення організації, то Іран, за всієї своєї зацікавленості в регіональній економічній співпраці, висловлює занепокоєння щодо того, що в подібній структурі домінуватиме

---

¹¹ Салыгин В.И., Сафарян А.В. Современные международные экономические отношения в Каспийском регионе. Москва: МГИМО-Университет, 2005. 240 с.

саме Росія. У первісному варіанті ІРІ пропонувала створити ОКЕС зі штаб-квартирою в Тегерані. Проте, на сучасному етапі подібна пропозиція дещо втратила свою актуальність через особливості геополітичного становища ІРІ, пов'язаного з проблемою розвитку ядерної програми країни.

Під час однієї з перших зустрічей з обговорення проблеми визначення статусу Каспійського моря, що відбулася в Алма-Аті в 1995 р., нові незалежні держави в особі Казахстану, Азербайджану та Туркменістану висловилися за демілітаризацію водойми та подальше її використання виключно мирних цілях. Проте з часом Астана, Баку та Ашгабат переглянули свій підхід до цієї проблеми і тепер розглядають наявність ВМС на Каспії як невід'ємну частину політики країни щодо забезпечення безпеки нафтогазовидобувних робіт на каспійському шельфі. На сьогоднішній момент найбільше військово-морське угруповання на Каспії має Росія, при цьому Іран посідає друге місце за кількістю кораблів, що дислокуються на Каспії. Виходячи з цього, цілком очевидно, що саме політика зазначених держав багато в чому визначає сучасну ситуацію у сфері безпеки в регіоні.

Росія у 2003 р. висунула ідею створення угруповання «Касфор», яке об'єднує військово-морські сили прикаспійських держав. Згідно з пропозицією РФ, оперативне військове з'єднання «Касфор», створюване за аналогією з військово-морською групою оперативної взаємодії на Чорному морі «Blackseaforg», могло б взяти на себе функції низки військових структур, зокрема підрозділів прикордонних військ та військ спеціального призначення, а також могла б боротися проти реальних загроз регіональної безпеки на Каспії¹².

Як проекту «Каспійський страж» (Caspian Guard Initiative), висунутий Вашингтоном того ж року і націлений на модернізацію військово-морських сил Азербайджану та Казахстану, а також їхню

---

¹² Мамедов Д. Каспийский страж взял верх // Военно-промышленный курьер. 2006. № 36. С. 28.

координацію з центральним командуванням США, російський проект суперечив прийнятому країнами «каспійської п'ятірки» принципом невторчання третіх держав у питання забезпечення регіональної безпеки. Водночас невдача проекту не означає припинення співпраці прибережних держав з питань охорони державних кордонів на Каспії. В рамках регіону активно розвивалася двостороння взаємодія по лініях Росія-Казахстан та Росія-Азербайджан і лише у 2015 р. країни північного Каспію вийшли на новий рівень кооперації та провели перші тристоронні військові навчання. Підписання Угоди про безпеку в Каспійському морі в 2010 р. відкрило нові перспективи для військової взаємодії «каспійської п'ятірки». Зокрема, у жовтні 2015 р. головнокомандувачі ВМФ Росії, Казахстану, Азербайджану та Ірану планують провести консультації щодо створення на Каспійському морі системи колективної безпеки. У ході майбутньої зустрічі сторони обговорять можливість започаткування багатостороннього консультативно-дорадчого органу – Комітету командувачів ВМС прикаспійських держав та підписання Угоди про запобігання інцидентам на Каспійському морі¹³.

У грудні 2021 року глави Казахстану та Узбекистану підписали "Декларацію про союзницькі відносини між Республікою Узбекистан та Республікою Казахстан". Декларація передбачає започаткування кількох міждержавних консультаційних рад на рівні Президентів, глав МЗС та представників Парламентів, з метою економічного та політичного співробітництва. Велика увага у Декларації приділяється промислому виробництву, транспорту та комунікаціям, прикордонній співпраці, збільшенню обсягів взаємного товарообігу, екології та клімату, освіті та іншим питанням.

Найменше уваги приділяється співпраці у військовій та силовій сферах, хоча порушені питання регіональної безпеки, особливо у контексті трансформацій в Афганістані. Президенти Узбекистану (який безпосередньо

---

¹³ Parkhomchik L. Caspian Region Integration Initiatives: Trends and Prospects // Proceedings of International Conference of Eurasian Economies. 2015. P. 809.

межує з Афганістаном) та Казахстану висловилися на підтримку співпраці з Афганістаном у боротьбі проти тероризму та наркотиків, а також підтвердили відданість гуманітарним місіям в Афганістані під егідою ООН. Узбекистан як один із сусідів Афганістану виступає за вибудовування відносин із новим урядом талібів, і може стати центральною ланкою в інтеграції Афганістану у простір тюркського світу. У свою чергу Казахстан як найбільша країна регіону з виходом до Каспійського моря допоможе повніше включити Узбекистан у прикаспійське співробітництво.

Підвищена увага до економічних питань та значно менша увага до питань мови, релігії, військового співробітництва - це загальний тренд тюркської інтеграційної моделі, зафіксованої у стратегії "Тюркський світ - бачення 2040", яка була прийнята у листопаді 2021 року. Економіка та взаємне благополуччя є факторами, щодо яких не виникає суперечок та непорозумінь, тоді як релігія та військова інтеграція є факторами, здатними відштовхнути від проекту інтеграції деяких потенційних партнерів та погіршити відносини з сусідами (насамперед Китаєм та Росією). Крім того, акцент на економічній інтеграції дозволяє тюркським країнам залучати до співпраці й інші держави регіону, зокрема Іран та Вірменію. Так, очікується зустріч спеціальних представників Туреччини та Вірменії у Москві, яка допоможе розблокувати заморожені комунікації та відкрити кордони для пересування товарів та пасажирів¹⁴.

Отже, можна зробити висновок, що подальший розвиток транскордонного співробітництва, пріоритетом якого є зближення позицій каспійських держав з низки стратегічних питань, включаючи економічне співробітництво та забезпечення безпеки, сприятиме формуванню Каспійського транскордонного регіону. Але саме проблемам безпеки на сучасному етапі у майбутніх інтеграційних проектах приділяють дуже мало уваги.

---

¹⁴ Тюркський світ та інтеграція Каспійського регіону // Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації. 28 грудня 2021. URL: <https://uisgda.com/ua/tyurkskij-mir-i-integraciya-kaspijskogo-regiona.html>

2.3. Основні інтереси поза регіональних акторів у Каспійському регіоні

У період після розпаду Радянського Союзу наприкінці 1991 р. почався процес поступового перетворення Каспійського регіону на серйозний геополітичний і гео економічний фактор. Найважливішим зовнішнім фактором, що впливає на Каспійський регіон, є значне розширення на початку XXI ст. кола країн, що мають тут свої геополітичні та гео економічні інтереси. Сукупність географічного розташування та зростаючого значення каспійських енергетичних ресурсів призвела до зростання стратегічної важливості Каспію для світової, у тому числі й європейської безпеки. Не випадково Х. Солана, відзначаючи важливість Кавказу для Європи, ще 1997 р., виступаючи в Баку, наголошував, що «Європа не буде повністю безпечною, поки країни Кавказу залишатимуться за межами європейської (системи) безпеки»¹⁵.

Поряд із традиційними «геополітичними гравцями»: Росією, США, Великобританією, Туреччиною та Іраном – дедалі більшу політико-економічну активність тут виявляють Франція, Німеччина, Китай, Японія, Пакистан, Саудівська Аравія, Ізраїль, низка інших країн, що, у свою чергу, значно ускладнює ситуацію у регіоні Їхні стосунки, поряд з іншим, визначаються й інтересами контролю над регіональними паливно-енергетичними ресурсами та засобами їх транспортування¹⁶.

Серед важливих геополітичних гравців, що визначають майбутнє Великого Середнього Сходу та безпосередньо впливають на геополітичні зрушення на пострадянському просторі виділяється Туреччина. Після руйнації радянського геополітичного простору в 1991 р. Туреччина

---

¹⁵ Парвин Д. Каспийский регион в международно-геополитической системе начала XXI века // Россия и мусульманский мир. 2011. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kaspiyskiy-region-v-mezhdunarodno-geopoliticheskoy-sisteme-nachala-xxi-veka>.

¹⁶ Там само.

отримала реальний шанс максимально використати нову конфігурацію на Кавказі та в Центральній Азії для посилення тут свого геополітичного впливу. У геополітичній ситуації, що склалася у Каспійському регіоні, Туреччина використала власне особливе геостратегічне становище держави, «що знаходиться і в Європі, і в Азії», зв'язку з євроатлантичними військово-політичними структурами та ідеологію дуже європеїзованої, модерністської, але в той же час традиційно мусульманської країни. Туреччина робить спроби коригувати свою зовнішню політику на «кавказько-каспійському напрямку», взявши курс на зміцнення відносин з Росією та Іраном, зокрема в енергетичній сфері. Разом з тим, загалом, Туреччина, як і Іран, нині немає достатніми військово-політичними та економічними можливостями, щоб забезпечити собі домінування у Каспійському регіоні, витіснивши звідти Росію та Захід¹⁷.

Підвищення інтересу Китаю до Каспійського регіону за останні два десятиліття продиктовано насамперед тим, що Пекін явно побоюється встановлення геополітичного контролю США над регіоном та наближення зони американського впливу до своїх кордонів. По-друге, в умовах різкого зростання китайського імпорту нафти та нафтопродуктів за останні роки Пекін прагне «застовпити», принаймні, хоч якийсь доступ до запасів нафти та газу Каспію на майбутнє в рамках спільного завдання забезпечення своєї енергетичної безпеки.

Загалом у Китаю в цьому регіоні є фундаментальні геоекономічні та геополітичні інтереси, у зв'язку з чим його активність з часом лише посилюватиметься, особливо у східній частині регіону. Це пов'язано, насамперед, з перспективами китайсько-казахстанського та китайсько-туркменського співробітництва, внаслідок чого Китай розраховує суттєво розширити сировинну базу для розвитку власного паливно-енергетичного сектора. Однак вихід США до Центральної Азії може поставити під питання

---

¹⁷ Новоселов С. Военно-политическая ситуация в Каспийском регионе // Россия и мусульманский мир. 2008. №12. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/voenno-politicheskaya-situatsiya-v-kaspiyskom-regione>.

реалізацію цього вектора китайської політики, що уможлиблює відновлення інтересу КНР до російських енергетичних ресурсів. Невипадково у столітті Китай робить головний наголос на активізацію співпраці з Росією та центральноазіатськими державами як у двосторонньому форматі, так і в рамках ШОС¹⁸.

За останні два десятиліття років Каспійський регіон набув для Заходу, особливо для США, велике геополітичне значення. США бачать у нафті Каспію додаткове джерело енергії, яку можна використовувати у разі, якщо поставки з країн Перської затоки опиняться під загрозою. Крім цього американські інтереси у Центральній Азії та у регіоні Каспійського моря багато чому визначаються прагненням зберегти впливом геть своїх союзників, тобто. на Об'єднану Європу та Японію. США зацікавлені дистанціювати центральноазіатські країни від Росії і, зрештою, навіть вивести їх із зони російського впливу, послабивши її потенційні можливості знову кинути колись геополітичний виклик Сполученим Штатам. Зростаючий вплив США в Центральній Азії, особливо після подій 11 вересня 2001 р. і початку антитерористичної війни в Афганістані, безумовно, дало Вашингтону геополітичну перевагу щодо Китаю, Ірану, Південно-Західної та Південної Азії, не кажучи вже про Росію¹⁹.

На відміну від США, країни Євросоюзу в Каспійському регіоні мають переважно економічні інтереси. Головною метою європейської політики тут є забезпечення власної енергетичної безпеки у XXI ст. Нові постачальники нафти та газу в особі Азербайджану, Казахстану та Туркменістану можуть значно зменшити залежність Європи від близькосхідної та російської нафти. Другою основною метою провідних

---

¹⁸ Парвин Д. Каспийский регион в международно-геополитической системе начала XXI века // Россия и мусульманский мир. 2011. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kaspiyskiy-region-v-mezhdunarodno-geopoliticheskoy-sisteme-nachala-xxi-veka>.

¹⁹ Черницына С.Ю. Геополитические особенности Каспийского региона // АНИ: экономика и управление. 2017. №3 (20). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/geopoliticheskie-osobennosti-kaspiyskogo-regiona-1>

країн Євросоюзу в цьому регіоні є збереження та розвиток власної нафтовидобувної галузі за рахунок роботи своїх нафтових компаній на більш багатих родовищах за межами своїх країн. Як відомо, після чергового розширення Євросоюзу на Схід у 2004 р. усі три держави Кавказу увійшли до групи з 17 країн, які підготували та підписали поглиблені програми співпраці з цією європейською структурою. У жовтні 2006 р. Євросоюз підписав з ними оновлені Угоди про партнерство та співпрацю в рамках Європейської політики сусідства (ЄПС). Програма дій Європейської політики сусідства кожної з кавказьких країн було складено з урахуванням їхніх інтересів²⁰.

Підсумовуючи другий розділ, слід відзначити:

По-перше, інтеграційні процеси у регіоні є досить активними, але вони більш торкаються енергетичної та економічної сфери співробітництва. Сфері забезпечення регіональної безпеки на даному етапі приділяється недостатньо уваги під час міждержавного співробітництва у Каспійському регіоні. Хоча всі держави регіону активно нарощують свою військову могутність.

По-друге, головною геополітичною особливістю Каспійського регіону є його енергетична важливість для країн Європи, Російської Федерації та Сполучених Штатів Америки. Перетин енергетичних та транспортних артерій, що пов'язують Північ та Південь, Схід та Європу; наявність великих запасів вуглеводнів; невирішений правовий статус Каспію, а також питання територіальної власності; роблять цей регіон найімовірнішим для зіткнення інтересів світових геополітичних гравців. Більше того, такі особливості, характерні для практично всіх прикаспійських держав, як незмінність влади та низка внутрішніх проблем, призводять до того, що виникає високий рівень загрози насильницької зміни

---

²⁰ Парвин Д. Каспийский регион в международно-геополитической системе начала XXI века // Россия и мусульманский мир. 2011. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kaspiyskiy-region-v-mezhdunarodno-geopoliticheskoy-sisteme-nachala-xxi-veka>.

правлячого режиму. А близькість вогнищ напруженості, таких, як Сирія та Афганістан, створюють високий рівень терористичної загрози.

РОЗДІЛ 3

КОНФЛІКТОГЕННИЙ ПОТЕНЦІАЛ КАСПІЙСЬКОГО РЕГІОНУ

3.1. Проблема визначення політико-правового статусу Каспійського моря

В останні десятиліття питання дослідження проблем Каспійського регіону набули особливої актуальності, що пояснюється як геополітичною, так і гео економічною значимістю. Стратегічне розташування, енергетична привабливість, тривала невизначеність міжнародного політико-правового статусу Каспійського моря сформували своєрідне геополітичне середовище регіону, переплетення національних та міжнародних інтересів та протиріч провідних світових держав-гравців (Росія, США, Китай, ЄС). Зі змінами наприкінці ХХ ст. геополітичного розкладу у світі відбулася зміна і в Каспійському регіоні, який став світовим геополітичним об'єктом, навколо якого розгорнулася дипломатична боротьба провідних світових держав за володіння природними ресурсами та контролем транспортних маршрутів²¹.

У цих геополітичних умовах можливості збереження колективної безпеки полягали у формуванні такого міжнародного політико-правового статусу Каспію, який здатний забезпечити незалежність регіону від впливу зовнішніх викликів та загроз. Так, у ст. 122 Конвенції ООН з морського права дано визначення «замкнутого або напівзамкнутого моря», яке «означає затоку, басейн або море, оточене двома або більше державами і сполучене з іншим морем або океаном через вузький прохід, що складається

---

²¹ Маркелов К.А., Головин В.Г., Усманов Р.Х. Изменение правового статуса Каспийского моря в условиях геополитической и экономической интеграции региона // Каспийский регион: политика, экономика, культура. 2018. №3 (56). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izmenenie-pravovogo-statusa-kaspiyskogo-morya-v-usloviyah-geopoliticheskoy-i-ekonomicheskoy-integratsii-regiona>.

повністю або головним чином з територіальних морів і виняткових економічних зон двох чи більше прибережних держав»²².

Ще у XVIII—XIX століттях політичні розбіжності Великої Британії, Росії та Туреччини щодо регіону Каспійського моря призвели до значних змін у його дипломатичних реаліях. А правовий статус Каспію як замкнутого моря почав формуватися у XVI-XIX століттях у договірному порядку між Персією та Російською Імперією. В основу правового статусу Каспійського моря було покладено фізико-географічний принцип, що визначає води Каспію як безстічний водний простір, що має основні характеристики і озера, і моря.

Першим основним договором, що закріпив основні положення правового статусу Каспійського «моря-озера» можна вважати Гюлістанський договір про мир, укладений між Персією та Російською імперією в 1813 р. і замінив його згодом Туркманчайський мирний договір 1828 р. Гюлістанський договір, підписаний після закінчення першої російсько-перської війни, встановив виняткове право Росії мати військовий флот на Каспії. 1907 року Великобританія та Російська імперія розділили між собою Персію на сфери впливу. Північна частина країни, куди входять і південне узбережжя Каспійського моря, відійшла до Росії. Договором, що фіксує цю угоду між Великобританією та Росією, стала Англо-російська конвенція щодо Афганістану, Персії та Тибету. Названі договори є доказом високої значущості Каспійського регіону, особливо для Російської імперії, яка намагалася будувати свою дипломатію таким чином, щоб запобігти появі на Каспії флоту Великобританії²³.

Проте, принципово становище у Каспійському регіоні змінилося внаслідок революційних подій 1917 року у Росії і через кілька років СРСР. Після Жовтневої революції 1917 року ленінський уряд проголосив

---

²² Конвенція ООН по морському праву (1982), часть IX, ст. 122. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_121270

²³ Тюрєнкова, К. А. Этапы становления международно-правового регулирования статуса Каспийского моря // Молодой ученый. 2015. № 17. С. 382.

відбудову політичної, соціальної, економічної систем нової держави без урахування минулого досвіду і відмовившись від усіх зобов'язань Російської імперії, внаслідок цього надалі радянське законодавство у сфері надрокористування формувалося без урахування історико-правового розвитку. Тому для Радянської Росії у процесі встановлення правового статусу Каспію та його дна особливе значення мав Договір про дружбу, укладений між РРФСР та Персією 26 лютого 1921 р. Цей договір визнав недійсними усі колишні документи між Персією та Росією, зокрема Туркманчайський договір 1828 року; зокрема, він визнав рівні права для Росії та Персії²⁴.

Крім того, при укладенні Договору 1921 року Росія добровільно відмовилася від користування деякими островами і землями Персії, передала майно, що раніше належало царській Росії на цих територіях (залізниці та шосейні дороги, портові споруди, телефонні та телеграфні лінії, обліково-позичковий банк), підтвердивши цим визнання «верховної влади» двох країн над Каспієм. Ця обставина у свою чергу означала необхідність визнання прав Персії та РРФСР на мінеральні ресурси Каспію²⁵.

Саме цей факт досі дозволяє багатьом дослідникам стверджувати, що відсутність денонсації зазначеного договору, вуглеводневі ресурси Каспійського моря належать виключно Російській Федерації та Ісламській Республіці Іран, та інші «нові» прикаспійські держави не мають прав на мінеральні ресурси, що знаходяться за 10-мильною зоною. Особливістю прийнятих договорів 1921, 1935 і 1940 років між СРСР та Іраном є те, що вони зберегли своє юридичне значення й у наш час. Договір 1921 р. та

---

²⁴ Тюренкова, К. А. Этапы становления международно-правового регулирования статуса Каспийского моря // Молодой ученый. 2015. № 17. С. 384.

²⁵ Persia and the Russian Socialist Federal Soviet. Treaty of Friendship, signed at Moscow, February 26, 1921 // League of Nations Treaty Series. URL: <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1922/69.html>

Договір 1940 р. закріплюють такі основні положення правового статусу Каспійського моря:

1) повне та виключне право прибережних держав на використання водного простору та всіх ресурсів як загального надбання;

2) виключення, крім деяких випадків, участі неприбережних держав у використанні водного простору та ресурсів Каспійського моря.

Прибережні держави Каспію відповідно до зазначених договорів користувалися свободою судноплавства та іншими видами мореплавання, мали суверенні права на каспійські природні ресурси. Зазначимо, що визначення морського дна та надр Каспію як загального надбання прибережних держав означало їх спільну розробку та подальше розподіл витрат, або просторовий поділ ресурсів на основі рівних прав прикаспійських держав. Таким чином, ці договори регулювали правові відносини країн на Каспії у сферах рибальства, торговельної діяльності та мореплавання. Однак жоден з них не передбачав будь-якого розподілу ресурсів моря або прав на надрокористування. Але, незважаючи на це, ці договори стали основними юридичними документами в подальшому обговоренні питання про правовий статус Каспію²⁶.

Говорячи про секторальний поділ Каспійського моря між прибережними державами у сфері надрокористування, зазначимо, що вперше питання секторального вододілу Каспію було ініційовано саме СРСР 1970 року. Відповідно до цього поділу, Каспійське море було поділено за принципом серединної лінії на національні сектори між чотирма прикаспійськими союзними республіками: відповідно на Російський, Казахстанський, Азербайджанський, Туркменістанський сектори, а також Іранський, який визначався кордоном СРСР на суші. Під час цього поділу за основу було взято принцип середньої лінії, який виходив із географічних ситуацій та був прийнятий усіма у міжнародно-правовій практиці.

---

²⁶ Тюренкова, К. А. Этапы становления международно-правового регулирования статуса Каспийского моря // Молодой ученый. 2015. № 17. С. 384.

«Нафтова» карта Каспію закріплювала сектори за міністерствами геології союзних республік щодо геологорозвідувальних робіт, а республіки наділялися правом самостійно вести розробки у секторах. Саме Договір 1970 року регулював юридичний статус Каспійського моря і після розпаду СРСР. Примітно, що середню лінію зафіксували як адміністративно-територіальний кордон (єдиний тип кордонів, що існував у СРСР), і при здобутті незалежності цими республіками вона була визнана державним кордоном. Так, де-факто розподіл на сектори став підставою для розробки ресурсів моря як Іраном і СРСР, а й згодом колишніми радянськими республіками. І саме цей секторальний поділ, прийнятий у 1970 році, сьогодні покладено в основу визначення державних кордонів морем між прикаспійськими державами до прийняття договірної рішення про поділ Каспійського моря²⁷.

На початку 1990-х років. XX ст. прикаспійські країни розпочали пошук компромісу у визначенні статусу басейну: чи є Каспій морем чи озером? Основний документ, який стали посилатися деякі прикаспійські держави – це Конвенція ООН з морського права 1982 р., у якій міститься визначення відкритого, напівзакритого чи закритого моря чи водного басейну. Основним принципом, відповідно до якого той чи інший водний басейн розглядається як «море», є його сполучення зі Світовим океаном через інші моря та протоки або через річки²⁸. Прихильники другої точки зору виступають за узаконення статусу Каспію як міжнародного озера, яке мають, наприклад, Великі озера в Північній Америці, озеро Чад в Африці. Однак складність реалізації та практичного застосування такого положення полягає у відсутності у міжнародному праві відповідних норм, що визначають статус міжнародного озера.

---

²⁷ Тюренкова, К. А. Этапы становления международно-правового регулирования статуса Каспийского моря // Молодой ученый. 2015. № 17. С. 384.

²⁸ Конвенция ООН по морскому праву (1982), часть IX, ст. 122. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_121270

Існує також третя точка зору, що оголосити Каспій міжнародним водним басейном, що належить одночасно всім прикаспійським країнам, які можуть спільно експлуатувати ресурси Каспію.

Перший етап пошуку у вирішенні правової проблеми Каспію починається з 1992 р., коли прикаспійські держави почали висувати різні ідеї щодо вивчення статусу та вирішення питань використання ресурсів Каспію. Першою країною, що виявила подібну активність, стала Ісламська Республіка Іран. У вересні - жовтні 1992 р. відбулася Тегеранська спеціальна конференція, темою якої була започаткування міжнародної організації, покликаної врегулювати проблеми Каспійського моря. Підсумком конференції стало прийняття спільного комюніке від 4 жовтня 1992 р., в якому констатовалася домовленість щодо визначення сфер спільних дій. У рамках комюніке всі прикаспійські держави висловили згоду на створення спеціалізованих комітетів, включаючи і комітет з правового статусу. Проте лише комітет із біоресурсів виявився дієздатним²⁹.

На початку переговорного процесу позиція Російської Федерації повністю суперечила інтересам прикаспійських країн. Насамперед, Росія керувалася прагненням зберегти у себе колишній вплив і недопущення до участі у створенні сировинних ресурсів інших країнах. Проте така лінія, яка не відповідала новим геополітичним реаліям, підштовхнула прикаспійські держави на зближення зі США та іншими країнами.

З 1995 р. у регіоні розпочалася активна геополітична гра з розширенням географії та кола учасників. Фактично прикаспійські країни стали використовувати проблему правового статусу Каспію як інструмент, здатний впливати на геополітичну ситуацію в регіоні та надавати допомогу у залученні коштів нафтових компаній. Основним каменем спотикання між Росією та прикаспійськими країнами постало питання: чи вважати Каспій

---

²⁹ Эжиев И. Б. Противоречия в подходах к урегулированию современного политико-правового статуса Каспийского моря // Вестник Московского университета МВД России. 2011. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/protivorechiya-v-podhodah-k-uregulirovaniyu-sovremennogo-politiko-pravovogo-statusa-kaspiyskogo-morya>.

морем чи це озеро? Як зазначалося вище, якщо Каспій визнається морем, то воно підпадає під дію Конвенції ООН з морського права, прийнятої в 1982 р., а якщо це озеро, то щодо Каспію застосовні положення міжнародного права, зафіксовані в угодах, що стосуються озер, оточених двома та більше країнами. Росія ж відстоювала позицію, згідно з якою Каспій — це озеро, і що, відповідно, його води, надра та родовища є загальним надбанням всіх прибережних держав. Важливо з позицією Росії розходила позиція Азербайджану, який вважав, що Каспій — це закрите море, а статус моря відповідно до Конвенції ООН 1982 р. закріплює суверенні права кожного з прибережних країн власну економічну зону — частина надр, шельфу, територіальні води тощо.

З 30 січня до 2 лютого 1995 р. в Ашхабаді відбулася зустріч прикаспійських держав. На порядок денний було винесено питання, пов'язані з обговоренням російського проекту щодо збереження та використання біоресурсів Каспійського моря³⁰.

У 1998 р. російська позиція зазнала важливих змін. Москва дала згоду на те, щоб морське дно та природні ресурси, що знаходяться під ним, були поділені за так званою серединною лінією. Однак біологічні ресурси моря, насамперед осетрове стадо, а також водний простір мають залишатися у спільній власності. Після прийняття російсько-казахстанської угоди щодо Каспію в 1998 р. між Росією та Іраном виникли різкі розбіжності щодо майбутнього статусу моря, що призвело до зниження темпів зустрічей постійних робочих груп щодо статусу Каспію.

Зміна позиції Москви щодо статусу Каспію наприкінці 1990-х років. ХХ ст. призвело до того, що Азербайджан відійшов від жорсткого відстоювання своєї позиції, пішовши на компроміс із Москвою. Незабаром Азербайджан принцип поділу дна на національні сектори, який ліг в основу підписаної в 1998 угоди між Росією і Казахстаном.

---

³⁰ Быковский В.К. Правовой режим Каспийского моря // Международное сотрудничество евразийских государств: политика, экономика, право. 2021. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-rezhim-kaspiyskogo-morya>.

Позиція Туркменістану, на відміну від своїх каспійських сусідів Азербайджану та Казахстану, зводилася до того, що Каспійське море — це внутрішнє водоймище-озеро, до якого не можуть бути застосовані категорії морського права. Ця позиція співпадала з первісною російською та іранською і виражена у радянсько-іранських договорах про статус Каспію 1921 та 1940 рр. Ця позиція, зокрема, позначилася на спільному туркмено-іранському комюніке, де констатовувалося, що «експлуатація ресурсів Каспію неможлива до вироблення його правового режиму», що «іноземним державам неможливо втручатися у проблеми Каспійського регіону»³¹.

У серпні 2018 р. Каспійська п'ятірка підписала Конвенцію про правовий статус Каспійського моря. Потрібно було понад 20 років переговорів, погоджень, зустрічей, засідань робочої групи, щоб ухвалити цей документ.

Конвенція фіксує положення про недопущення присутності на Каспії збройних сил позарегіональних держав, визначає відповідальність п'яти прикаспійських держав за підтримку безпеки на морі та управління його ресурсами. Домовленості про взаємодію у військовій сфері прописані у документі у статті 3 у такому вигляді:

«...5) дотримання узгоджених заходів довіри у сфері військової діяльності у дусі передбачуваності та транспарентності відповідно до спільних зусиль зміцнення регіональної безпеки та стабільності, у тому числі відповідно до укладених між усіма Сторонами міжнародних договорів;

б) неприсутності на Каспійському морі збройних сил, які не належать Сторонам;

7) ненадання будь-якою Стороною своєї території іншим державам для вчинення агресії та інших військових дій проти будь-якої із Сторін».

---

³¹ Эжиев И. Б. Противоречия в подходах к урегулированию современного политико-правового статуса Каспийского моря // Вестник Московского университета МВД России. 2011. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/protivorechiya-v-podhodah-k-uregulirovaniyu-sovremennogo-politiko-pravovogo-statusa-kaspiyskogo-morya>.

Теоретично ці рішення могли б послужити початком військово-політичної інтеграції в регіоні, дуже необхідної в умовах напруженості, що постійно зберігається, по периметру кордонів прикаспійського регіону (Сирія, Афганістан)³².

Закріплення суворих правил колективного використання Каспійського моря важливо як каспійських країн, так позарегіональних гравців. Для перших це можливість зняти багато внутрішні розбіжності, а для других існування чітких правових норм створює сприятливі перспективи для інвестування, для організації бізнесу та ін. щодо Каспійського моря та його ресурсів; вирішення питань, що стосуються Каспійського моря, належить до їхньої виняткової компетенції³³.

Принципово важливо, що конвенція закріплює за п'ятьма державами виняткові та суверенні права на Каспійське море, відповідальне освоєння та використання його надр та інших ресурсів, що надійно гарантує вирішення всіх актуальних питань на принципах взаємного обліку інтересів, забезпечує по-справжньому мирний статус Каспійського моря. Підписання цього документа може стати гарним прикладом успішної роботи країн регіону у складних зовнішньополітичних умовах, оскільки не лише визначив морські кордони держав, а й закріпив принципи мирного співіснування та співпраці між ними.

Зазначимо, що до березня 2021 року Іран, єдина з каспійської п'ятірки країна, не ратифікувала Конвенцію про правовий статус Каспійського моря. Ситуація у цій країні нестабільна. Іран перебуває під міжнародними санкціями. Влада Ірану вважає, що не всі положення концепції відповідають національним інтересам республіки, вони не враховують історичні факти

---

³² Конвенція о правовом статусе Каспийского моря. 2018. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/5328>.

³³ Пушкарева В.В. Каспийский регион в современной политике: проблемы регионального сотрудничества // Вестник Удмуртского университета. Социология. Политология. Международные отношения. 2021. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kaspiyskiy-region-v-sovremennoy-politike-problemy-regionalnogo-sotrudnichestva>

країни як претендента на Каспійське море. Як зазначають аналітики, ратифікація Конвенції для іранського меджлісу не стоїть на першому місці, набагато важливіше реагувати на виклики, пов'язані з «ядерною угодою». Терміни ратифікації не обумовлюються. Головне в тому, щоб Іран не відкликав свого підпису під угодою³⁴.

У конвенції не закріплені лінії розподілу, для цього потрібні окремі угоди. Між кількома країнами вони вже укладені. Не укладав угоди лише Іран, але зараз він фактично підписався під спільними правилами. "Угоди, які раніше уклали між собою Росія, Казахстан і Азербайджан, а також Казахстан і Туркменістан, можуть служити прикладом і при делімітації в південній частині моря", - сказав представник МЗС Росії.

Більше 20 років Росія та Іран ділили Каспій з сусідами та жили в правовому вакуумі. Тепер вони вирішили спробувати поганий мир замість хороших сварок. Іран вирішив піти на мирову угоду з сусідами по Каспію у момент, коли країна переживає серйозну внутрішню кризу і загострення відносин зі своїм суперником - США. Водночас, Іран зблизився з Росією на ґрунті сирійського конфлікту. Тепер вони закріпили за собою плацдарм та записали в конвенції заборону на присутність в регіоні військових сил третіх країн.

Москва теж пішла на компроміс. Досі нерегульований статус Каспію був перепоною для підводного транскаспійського газопроводу з Туркменістану в Азербайджан, який дозволив би двом країнам постачати до 100 млрд. кубометрів газу на рік на ключовий для російського "Газпрому" європейський ринок. Це приблизно складає чверть імпорту Євросоюзу. Однак проект впирається не тільки в статус водойми, але і в конкуренцію за газ з боку Китаю та складнощі з фінансуванням і технологіями³⁵.

Отже, можна зробити висновок, що після 2018 року проблема статусу Каспійського моря офіційно вирішена, що закріплено у Конвенції про

---

³⁴ Там само.

³⁵ Калмиков О. Не море і не озеро. П'ять країн поділили Каспій // BBC. 12 серпня 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45162123>

правовий статус Каспійського моря. Але слід зазначити, що у майбутньому деякі невирішені протиріччя серед каспійських держав можуть привести до загострення ситуації і навколо Каспійського моря.

3.2. Нагірно-Карабаський конфлікт як загроза регіональній безпеці

Нагірно-Карабаський конфлікт має визначальний вплив на Каспійський регіон. Ймовірність воєнного конфлікту між Азербайджаном та Вірменією залишається досить високою та стоїть на безпековому порядку денному обох країн.

Складна карабаська проблема уходить коріннями ще в далеку історичну ретроспективу: її основи слід шукати спочатку у імперській політиці царської Росії, а потім у нехтуванні етнічними кордонами з боку Радянського Союзу. Одні і ті ж самі факти протилежними сторонами трактуються абсолютно по різному. У 1813 році по Гюлістанському мирному договору Карабах увійшов до складу Росії. У 1920 році там була встановлена Радянська влада, а в 1923 році з нагірній частині Карабаху, населеного переважно вірменами, була утворена Нагірно-Карабахська автономна область у складі Азербайджанської РСР з адміністративним центром у селищі Ханкенді (нині – Степанакерт). Але, більшість дослідників стверджують, що всі договори підтверджують територіальну цілісність Азербайджану, а також те, що Карабах був і є складовою частиною і історичною землею Азербайджану.

У своєму розвитку конфлікт пройшов кілька етапів. Перший етап (1988-1991 рр.) можна охарактеризувати як внутрішньодержавний конфлікт двох союзних республік в рамках єдиної держави СРСР. У цей період домінуючою вимогою вірменської сторони було об'єднання Нагірно-Карабахської автономної області з Вірменською РСР). Для

азербайджанської сторони головним пріоритетом стало збереження територіальної цілісності своєї республіки. Як наслідок, відбулася ескалація насильства і радикалізація позицій конфліктуючих сторін³⁶.

У 1991-1994 рр. розпочався другий етап вірмено-азербайджанського конфлікту. Він перейшов у фазу відкритого збройного протистояння. Спочатку «нервом» військового протистояння виявилася боротьба між Баку і вірменами Карабаху. Однак залучення регулярних військових частин Республіки Вірменія перетворила конфлікт в міждержавне протиборство³⁷.

В результаті трьох років військових дій під контролем вірменських сил виявилася майже вся територія колишньої автономної області (92,5%). Виняток становлять невеликі ділянки Мартунінського і Мардакертського районів³⁸.

У травні 1994 р з моменту вступу в силу Угоди про безстрокове припинення вогню почався наступний, третій етап, конфлікту, який можна визначити як політико-дипломатичний, оскільки він пов'язаний з пошуком шляхів і оптимальних моделей дозволу тривалого протиборства. У листопаді 2007 року Мінська група розробила принципи мирного врегулювання конфлікту. Сторонам була представлена перша версія мадридського документа, що включає пропозиції наступні пропозиції:

- повернення територій навколо Нагірного Карабаху під контроль Азербайджану;
- проміжний статус регіону, що гарантує безпеку і самоврядування;
- створення коридору, що зв'яже Вірменію і Нагірний Карабах;

---

³⁶ Korybko A. Armenian-Azeri Tensions and the Nagorno-Karabakh Question // Global Research. Centre for research of globalization. 2016. 05 April. URL: <http://www.globalresearch.ca/armenian-azeri-tensions-and-the-nagorno-karabakh-question/5518540>

³⁷ Маркедонов С.М. Тридцать лет нагорно-карабахского конфликта: основные этапы и перспективы урегулирования // Постсоветские исследования. 2018. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tridtsat-let-nagorno-karabahskogo-konflikta-osnovnye-etapy-i-perspektivy-uregulirovaniya>.

³⁸ Соглашение о прекращении огня с 12 мая 1994 г. URL: <http://vn.kazimirov.ru/doc10.htm>

- подальше визначення правового статусу Нагірного Карабаху шляхом має юридичну силу волевиявлення його народу;
- забезпечення права всіх внутрішньо переміщених осіб і біженців на повернення в місця перебування;
- гарантія забезпечення міжнародної безпеки з твердженням миротворчої місії³⁹.

Вірменія і Азербайджан взяли Мадридські принципи в якості основи для подальшого обговорення. У Москві в 2008 році була підписана Московська декларація⁴⁰.

А в кінці 2009 року був підготовлений і представлений сторонам оновлений проект Мадридського документа. Однак через деструктивну позицію Вірменії очікуваного прогресу досягнуто не було. Обидва документи, передбачаючи поетапне врегулювання конфлікту, включали виведення збройних сил Вірменії з окупованих територій Азербайджану, повернення вимушених переселенців до рідних домівок, відновлення комунікацій і інші елементи.

У ХХІ столітті можна відмітити два значних загострення ситуації навколо Нагірного Карабаху: «квітнева війна» у 2016 році та значне військове протистояння у 2020 році.

Досить часто дослідники кажуть про «чотириденну війну» у Нагірному Карабасі. Бойові дії почалися в ніч на 2 квітня і офіційно закінчилися 5 квітня досягненням домовленості про перемир'я в ході зустрічі начальників генштабів Вірменії та Азербайджану в Москві. Незважаючи на це, зіткнення і артилерійські обстріли тривали ще протягом майже усього квітня 2016 року, тому інша назва конфлікту - «Квітнева

---

³⁹ 30-летие конфликта в Нагорном Карабахе : сборник научных статей / под ред. К. П. Курьлева. Москва : РУДН, 2019. С. 68-69.

⁴⁰ Декларация Азербайджанской Республики, Республики Армения и Российской Федерации, 2008. Сайт президента Российской Федерации. URL: <http://kremlin.ru/supplement/232>.

війна» більш коректна⁴¹.

Озброєний конфлікт в Нагірному Карабаху (вересень-листопад 2020 року), офіційно іменований в Азербайджані «Вітчизняною війною» і «Другою Карабаською війною» - великомасштабні бойові дії між збройними силами Азербайджану з одного боку і збройними формуваннями невизнаної Нагірно-Карабаської Республіки (НКР) і Вірменії з іншого, які стали найбільш тривалими і кровопролитними в регіоні за період після завершення Карабаської війни в 1994 році.

Світові держави і міжнародні організації рішуче засуджували конфлікт і закликали обидві сторони знизити напруженість і без зволікання відновити конструктивні переговори⁴².

За сприяння держав-співголів Мінської групи ОБСЄ в зоні конфлікту тричі оголошувалося припинення вогню для обміну військовополоненими і тілами загиблих, проте кожного разу сторони звинувачували один одного в порушенні перемир'я і бойові дії поновлювалися.

10 листопада 2020 року була опублікована спільна заява президента Азербайджанської Республіки, прем'єр-міністра Республіки Вірменія та президента Російської Федерації про повне припинення вогню і всіх військових дій в зоні нагірно-карабахського конфлікту з 00 годин 00 хвилин за московським часом 10 листопада 2020 года. Угода про мир в Нагірному Карабасі, підписана Вірменією, Азербайджаном і Росією, передбачає введення російських миротворців, висновок вірменських сил з прилеглих до Нагорного Карабаху районів і залишення під контролем Азербайджану частини території Нагірного Карабаху, в тому числі міста Шуша.

Миротворчий контингент Російської Федерації розгортається паралельно з виведенням вірменських збройних сил. Термін перебування

---

⁴¹ Нерсисян Л «Четырехдневная война» в Нагорном Карабахе: кто все-таки победил? // Регнум. 5.04.2017. URL: <https://regnum.ru/news/polit/2258883.html>

⁴² Armenia, Azerbaijan agree to new ceasefire in Nagorno-Karabakh conflict // France Press. 17 October 2020. URL: <https://www.france24.com/en/asia-pacific/20201017-armenia-azerbaijan-agree-to-new-ceasefire-in-nagorno-karabakh-conflict>

миротворчого контингенту Російської Федерації - 5 років з автоматичним продовженням на чергові 5-річні періоди, якщо жодна із Сторін не заявить за 6 місяців до закінчення терміну про свій намір припинити застосування даного положення.

Перемога Азербайджану у 2020 році повністю змінила розклад сил у регіоні. Перш за все, ствердив свою силу Азербайджан, який відновив контроль майже над $\frac{3}{4}$ окупованих територій, включно з повним (окрім Лачинського коридору) контролем кордонів із Вірменією та Іраном. Також значно послабилися позиції Вірменії. Окрім колосальних територіальних втрат, людських і матеріальних жертв, над Єреваном нависла загроза політичної, економічної та соціальної кризи. Було нівельовано міф про непереможність вірменської зброї, дискредитовано правлячі еліти (а разом із ними варіант можливого демократичного європейського шляху) та поставлено під сумнів весь політичний дискурс, у рамках якого Вірменія розвивалася з 1991 р. Проте залежність Вірменії від Росії лише збільшується.

Після сторічної перерви свою геополітичну присутність у регіоні отримує Туреччина, як партнер та союзник Азербайджану. Турецькі військові хоч і не є складовою миротворчого контингенту, але беруть участь у функціонуванні миротворчого центру з контролю за припиненням вогню. Тобто, Москва все одно має рахуватися з Анкарою у певних питаннях стосовно регіону. Також варто наголосити на важливому символічному значенні перемоги Азербайджану для Туреччини. Перший здобув її завдяки турецькій зброї та турецькій військовій школі. Це має неабиякий вплив на інші тюркські етноси. Перш за все, мова про держави Центральної Азії. Отримавши посилення на Закавказзі, Туреччина цілком може скористатися цим для зміни статус-кво в Лівії, Сирії та Східному Середземномор'ї⁴³.

Не слід забувати, що в геополітичному плані конфлікт відбувається в

---

⁴³ Індекс війни. Моніторинг воєнних конфліктів у світі 2020 року / Українські студії стратегічних досліджень: офіційний сайт. URL: <https://ussd.org.ua/2021/01/21/indeks-vijny-monitoring-voennyh-konfliktiv-u-sviti-2020-roku/>

зоні впливу ще двох гравців, що також належать до Каспійського регіону: Ірану та Росії.

Іран є релігійним, економічним і військовим союзником Азербайджану. Не маючи такої яскраво вираженої ворожнечі з Вірменією, як Туреччина, в силу релігійної та економічної прив'язки до Азербайджану він ніколи не підтримає незалежність Нагірного Карабаху. Хоча конфлікт побічно зачіпає інтереси офіційного Тегерана, адже без стабільності в регіоні багатомільярдні проекти з транспортування енергоносіїв до країн Європейського Союзу не можуть бути реалізовані. Це була б дуже ризикована інвестиція, тому Іран буде виступати за якнайшвидше вирішення конфлікту, але суть такого вирішення його не цікавитиме⁴⁴.

Російська Федерація є важливим економічним партнером Азербайджану, незважаючи на офіційний союз з Вірменією як з членом ОДКБ. Останнє загострення в Карабасі наочно показало результати такого партнерства, адже сторони вели вогонь один проти одного практично з ідентичних видів озброєнь - російських (радянських). Відмінність в тому, що Азербайджан закупає озброєння, а Вірменія отримує його на основі вигідних довгострокових кредитів Росії⁴⁵.

Найбільш зацікавленою стороною в продовженні конфлікту є Росія. Надавши Вірменії безпекові гарантії на початковому етапі, Москва згодом конвертувала їх у монополію в політиці та економіці Вірменії. Незважаючи на співголовування в багатосторонній Мінській групі ОБСЄ Росії, США і Франції, саме Росія зберігає ключовий вплив на перебіг нагірно-карабаського конфлікту. При цьому Москві достатньо вже наявного рівня конфронтації між вірменами та азербайджанцями для посилення своєї

---

⁴⁴ Галоян Н.Г. Нагорно-карабахский конфликт: исторические предпосылки, хронология и пути решения // Международные отношения. 2018. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nagorno-karabakhskiy-konflikt-istoricheskie-predposylki-hronologiya-i-puti-resheniya>.

⁴⁵ Заявление глав государств-членов Организации Договора о коллективной безопасности по нагорно-карабахскому конфликту (14.10.2016) // Официальный сайт ОДКБ. URL: http://odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=8380

регіональної присутності.

Азербайджану не вигідний цей конфлікт. Однак Баку має достатньо ресурсів (переважно від торгівлі вуглеводнями), внутрішньої стійкості (завдяки сильним авторитарним інституціям) та зовнішньої підтримки (союз з Туреччиною) для того, щоб проводити досить агресивну політику вирішення конфлікту (допускаючи воєнний шлях) та розвивати з Росією тісну співпрацю в тому числі з метою вплинути на позицію Москви стосовно статусу Нагірного Карабаху.

Азербайджан зі свого боку здійснює на російському напрямку політику взаємовигідного партнерства, мета якої – знизити інтерес Росії до регіональних проектів, які б зміцнили позиції Вірменії.

Загальну думку висловив шеф Національної розвідки США Д. Коутс, заявивши, що «основні посередники Мінської групи ОБСЄ не бажають відновлення широкомасштабних військових дій, оскільки це не відповідає їх національним і регіональним інтересам»⁴⁶.

Важливими політичними гравцями в каспійському регіоні є також Туреччина та Іран. Але і вони не бажають ескалації конфлікту. Іран не зацікавлений в зростанні напруженості у своїх північних кордонів і, до того ж, побоюється, що широкомасштабна війна в регіоні волею-неволею зробить і його учасником конфлікту, чого Тегеран всіляко прагне уникнути. Навіть Туреччина, яка в карабаському конфлікті однозначно підтримує Азербайджан, в умовах близькосхідної кризи навряд чи ризикне брати участь в ще одній військовій авантурі⁴⁷.

Можливості для зміни статусу-кво в Нагірно-Карабаському конфлікті та/або наближення його вирішення можуть з'явитися за умови зміни балансу сил в цьому протистоянні. Відбутися це може внаслідок:

---

⁴⁶ Федоровская И. Нагорный Карабах – болевая точка Закавказья // Хроника, события, комментарии. 2017. № 3. С. 125.

⁴⁷ Снігир О. Оцінка актуального зовнішньополітичного порядку денного в регіоні Південного Кавказу (Грузія, Вірменія, Азербайджан). Аналітична записка. Київ: Центр міжнародних досліджень. Дипломатична академія України імені Геннадія Удовенка при МЗС, 2018. С. 9.

1. зниження ролі Росії та виведення, або суттєвого скорочення російського військового контингенту на території Вірменії.
2. політичної дестабілізації Азербайджану та ослаблення його державних інституцій⁴⁸.

Обидва сценарії містять високий ризик початку війни на Південному Кавказі, яка вимагатиме втручання світового співтовариства.

З огляду на постачання своєї зброї Азербайджану, ще одним бенефіціаром нового розкладу сил у регіоні є Ізраїль. Прямих інтересів Тель-Авів тут не має. Але послаблення позицій Ірану, особливо в символічному контексті впливу на шіїтські угруповання Близького Сходу, має важливе значення для безпеки Ізраїлю.

ЄС та США практично повністю усунуті від справ у регіоні. Резолюція Сенату Франції щодо визнання Нагірного Карабаху лише підкреслила факт неактуальності існування Мінської групи ОБСЄ, у якій співголовами, окрім Франції, є Росія та США⁴⁹.

Таким чином, ми робимо висновок, що на даному етапі вирішення конфлікту найбільш ймовірно військовим шляхом. Так як всі учасники конфлікту мають цілі, які склалися десятиліттями, і вони не готові йти на компроміс. Після останнього загострення у 2020 році найбільше виграла Російська Федерація, тому що вона змогла збільшити свою військову присутність у стратегічно важливому регіоні.

---

⁴⁸ Снігир О. Оцінка актуального зовнішньополітичного порядку денного в регіоні Південного Кавказу (Грузія, Вірменія, Азербайджан). Аналітична записка. Київ: Центр міжнародних досліджень. Дипломатична академія України імені Геннадія Удовенка при МЗС, 2018. С. 9.

⁴⁹ Індекс війни. Моніторинг воєнних конфліктів у світі 2020 року / Українські студії стратегічних досліджень: офіційний сайт. URL: <https://ussd.org.ua/2021/01/21/indeks-vijny-monitoring-voennyh-konfliktiv-u-sviti-2020-roku/>

3.3. Терористична загроза у каспійських державах

Терористичну загрозу у каспійському регіоні можна умовно поділити за критерієм джерела такої загрози. Джерело може бути зовнішнє, враховуючи близькість таких нестабільних територій, як Афганістан та Сирія. А можна також вести розмову про внутрішній екстремізм як відповідь на дії авторитарної влади у деяких Каспійських державах.

Щодо зовнішнього тероризму, то особливо слід виділити вплив Афганістана, що географічно дуже близько розташований, на ситуацію в регіоні. Захоплення влади в країні бойовиками руху «Талібан» (терористична групування), виведення американських військ з афганської території. Як відомо, серед прикаспійських країн мають спільний кордон з Афганістаном Туркменістан та Іран. Однак найбільш небезпечною є ситуація на афгано-туркменському кордоні⁵⁰. У майбутньому, саме з цієї території може розпочатися розповсюдження тероризму на каспійський регіон, якщо не будуть вжити відповідні заходи.

Як показує аналіз обстановки в прикаспійських країнах, ймовірність виникнення в них загрози насильницької зміни влади досить висока, в силу самої специфіки державного устрою, а саме незмінності влади, тобто на чолі кожної країни протягом тривалого часу перебуває одна група політичних еліт. Таким чином, виникають передумови виклику обурення народних мас.

Більше того, тут є величезна кількість невирішених внутрішніх проблем, починаючи від дуже високого рівня корупції і закінчуючи перманентною соціально-економічною кризою.

Такий стан речей особливо характерний для Туркменістану і Казахстану, які мають величезну кількість внутрішніх невирішених проблем. Тобто, цей аспект має геополітичне значення, оскільки «кольорові

---

⁵⁰ Кондратьев В. Отдельные аспекты влияния афганского фактора на ситуацию в Каспийском регионе // Каспийский вестник. 14 августа 2021. URL: <http://casp-geo.ru/otdelnye-aspekty-vliyaniya-afganskogo-faktora-na-situatsiyu-v-kaspijskom-regione/>

революції» давно й міцно стали випробуваним та часто застосовуваним механізмом у світовій політичній практиці⁵¹.

Туркменістан вважають закритою країною, яка будує свою зовнішню політику за принципами позитивного нейтралітету з березня 1992 р. Вся система країни перебуває під суворим контролем державного апарату, який відстежує будь-яку сферу діяльності країни. Варто зауважити, що переважна більшість населення – мусульмани, і всі дозволені релігійні конфесії перебувають під жорстким контролем державних органів.

У 1994 р. для цього моніторингу було створено Генгеш, завданням якого входив контроль над усією релігійною діяльністю у державі. Також у 2016 р. розпочала своє існування Комісія з роботи з релігійними організаціями та експертизи ресурсів, що містять релігійну тематику. Ця Комісія відстежує та проводить експертизу видавничої та поліграфічної продукції, яка публікується в самій державі або ж надходить ззовні. Держава також жорстко стежить за релігійною освітою, приватне викладання релігії повністю заборонено. Усі чинні релігійні установи у країні мають отримати ліцензію на свою діяльність.

Контроль також здійснюється і в рамках ЗМІ, де засновником багатьох центральних газет є президент Туркменії. Хоча на території країни діє Закон «Про засоби масової інформації», який має забезпечувати громадянам доступ до закордонних засобів масової інформації, а також забороняє держорганам перешкоджати роботі ЗМІ, але ця структура перебуває під керівництвом державного апарату. Основні телепередачі про політичне та культурне життя країни, прямий ефір відсутній. Навіть радіостанції перебувають під державним мовленням. Держави контролює повсякденний побут громадян у всіх сферах⁵².

---

⁵¹ Черницына С.Ю. Геополитические особенности Каспийского региона // АНИ: экономика и управление. 2017. №3 (20). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/geopoliticheskie-osobennosti-kaspiyskogo-regiona-1>

⁵² "Туркменистан – образцовая клептократия". "Crude Accountability" выделила основные проблемы туркменского режима // Радио Азатлык. 21 декабря 2021. URL: <https://rus.azathabar.com/a/31619166.html>

Однак довгі роки влада заперечувала присутність у країні радикальних релігійних організацій, інакше авторитет державної влади і сам президент буде поставлено під загрозу з урахуванням «закритості» та «режимності» країни. Відомий усім сайт WikiLeaks опублікував інформацію про існування групи радикального спрямування, де як докази були випадки арештів молодих людей. Неодноразові напади великих сил бойовиків на прикордонні пости та загрози з боку Афганістану змусили переглянути владу Ашгабада свою політику.

Наприкінці квітня 2015 р. ситуація на кордоні Туркменістану почала набувати дедалі більше вогнище нестабільності. Протягом травня та червня велися зіткнення талібів із урядовими військами Афганістану. Це у свою чергу послужило поштовхом величезної хвилі біженців до кордону Туркменістану, хоча туркменські прикордонники не впустили цей контингент до країни.

А в лютому 2015 р., за 200 кілометрів від столиці, у місті Теджені, яке з давніх-давен прийнято вважати столицею туркменського ісламу, було проведено операцію із затримання ісламістів. У цих представників вилучено зброю, боєприпаси, а також релігійну літературу. Їхня мета - організація терактів в Ашхабаді та Теджені⁵³.

Ще однією ахіллесовою п'ятою Туркменістану прийнято вважати армію. Хоча влада робить кроки з реформ та модернізації цієї сфери, здатність туркменської оборони своєчасно та ефективно реагувати перебуває під великим питанням. Це якраз можна було побачити із загостренням ситуації біля кордонів Туркменії з Афганістаном. У країні відчувається мобілізаційний настрій, змінюються умови служби молодих людей, а також відбувається запобігання відтоку осіб призовного віку за межі країни.

---

⁵³ Туркменистан – образцовая клептократия". "Crude Accountability" выделила основные проблемы туркменского режима // Радио Азатлык. 21 декабря 2021. URL: <https://rus.azathabar.com/a/31619166.html>

Загалом можна вважати ситуацію з екстремізмом усередині Туркменістану досить благополучною, проте нестабільна обстановка в Афганістані внесла свої коригування в життя країни, що має негативні наслідки у рамках стабільного функціонування держави. Причому саме на туркменсько-афганському кордоні зафіксовано найбільше на півночі Афганістану проникнення ІД.⁵⁴

Туркменістан є зразковою клептократією, де доходи держави розкрадаються, де президент країни витрачає мільярди доларів на грандіозні та марні проекти. Такий висновок зробила Міжнародна організація "Crude Accountability" у своєму звіті щодо Туркменістану. У звіті наголошується, що сьогоднішня важка економічна криза в країні свідчить, що цими коштами розпоряджалися нераціонально.

Автори звіту зазначають, що країна, яка має чи не найнепрозорішу економіку у світі, стала ще більш закритою за президента Бердимухамедова.

У звіті особливо наголошується, що Бердимухамедов реструктурував нафтогазову галузь, замкнувши її на собі: скасував Державне агентство з управління та використання вуглеводневих ресурсів і створив непрозору держкомпанію під назвою НАПЕКО, яка не публікує жодних відомостей про свою діяльність, доходи, витрати та склад правління.

Сім'я колишнього президента, як стверджується у доповіді «Crude Accountability», контролює основні бізнес-структури країни. У доповіді, що спирається на публікації ЗМІ та дослідницьких центрів у різні роки, йдеться: "Контроль над бізнесом в основному знаходиться в руках п'яти сестер президента, особливо старшої сестри Дурдинабат, її чоловіка Аннаназара Реджепова та їхніх синів Шамурата та Хаджимурата

---

⁵⁴ Булкин В.В., Моисеенко К.С. Терроризм в Центральной Азии (Таджикистан, Узбекистан, Туркменистан) // Постсоветские исследования. 2020. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/terrorizm-v-tsentralnoy-azii-tadzhikistan-uzbekistan-turkmenistan>.

Реджепових, Сина. мабуть, готують у майбутньому стати наступником батька»⁵⁵.

19 березня 2022 року пост президента Туркменістану зайняв Сердар Гурбангулійович Бердимухамедов, єдиний син другого президента Туркменістану Гурбангулі Бердимухамедова. Тобто влада була передана від батька до сина, значних змін у політичному курсі можна не очікувати.

Ще одна прикаспійська держава, внутрішньополітична система якої може стати одним з викликів регіональній безпеці, це Казахстан. Підтвердженням цього стали заворушення в державі у 2022 році.

Масові протести в Казахстані розпочалися у місті Жанаозені на заході країни одразу після Нового року. Спочатку демонстранти вимагали зниження цін на скраплений газ, яким заправляють автомобілі більшість казахстанців і який з 1 січня виріс у ціні удвічі. На третій день масових акцій влада погодилася знизити ціни, але протестувальники вже висунули політичні вимоги. Крім відставки уряду, вони вимагали подолати корупцію та бідність і усунути від керування державою 81-річного експрезидента Казахстану Нурсултана Назарбаєва, який разом зі своїм оточенням продовжував впливати на ухвалення важливих рішень⁵⁶.

Влада фактично втратила контроль над країною, силові структури та збройні сили виявились неспроможними до наведення порядку і забезпечення безпеки. Як наслідок, президент країни Касим-Жомарт Токаєв звернувся до ОДКБ (проросійського аналогу НАТО) із проханням допомогти подолати "терористичну загрозу". Війська ОДКБ були виведені 19 січня після повного придушення протестів⁵⁷.

---

⁵⁵ "Туркменистан – образцовая клептократия". "Crude Accountability" выделила основные проблемы туркменского режима // Радио Азатлык. 21 декабря 2021. URL: <https://rus.azathabar.com/a/31619166.html>

⁵⁶ Солонин С. Казахстан, протести і Росія: що призвело до заворушень і які наслідки вони матимуть? // Радіо Свободи. 6 січня 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kazakhstan-rossiya-asia-protesty-naslidky/31641258.html>

⁵⁷ Пойта Ю. Допомога силою: які наслідки матиме введення військ РФ до Казахстану // Європейська правда. 7 січня 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/01/7/7132303/>

У РФ з'явилася можливість посилити свою військову присутність у РК з урахуванням січневого інциденту, наприклад, через створення біля Казахстану бази сил швидкого реагування охорони стратегічно важливих для РФ об'єктів: космодрому Байконур і полігону для випробувань ракетної техніки Сари-Шаган; російських підприємств у РК; російськомовних громадян, захист яких одна із головних пріоритетів РФ там. Тобто, можна очікувати посилення впливу РФ на Казахстан і зменшення фактичної незалежності держави⁵⁸.

Підсумовуючи 3 розділ, можна виділити відзначити:

По-перше, основними конфліктогенними чинниками у Каспійському регіоні є: Нагірно-Карабаський конфлікт, невизначеність статусу Каспійського моря, ризики внутрішніх заворушень у Казахстані та Туркменії. На даному етапі конфлікт у Нагірному Карабасі можна розглядати як заморожений, масові заворушення у Казахстані придушені, а навколо статусу Каспійського моря не ведуться такі активні суперечки, але у будь-який момент кожен з цих конфліктів може повернутися до активної фази. Наприклад, конфлікт на території Азербайджану може бути вигідним Росії, а конвенцією про статус Каспійського моря був дуже незадоволений Іран. Тому ми можемо казати про значний ступень конфліктогенності регіону.

По-друге, враховуючи спадковість влади в Туркменістані і наслідування новим президентом політики батька, можна зробити висновок, що ситуація в державі буде ставати ще більш напруженою. Це може призвести до внутрішніх протестів в державі і політичної нестабільності в регіоні. Подібні протести відбулись у Казахстані у 2022 році. Наслідками цих процесів стали не лише внутрішньополітичні зміни у державі (усунення з останньої значної посади Нурсултана Назарбаєва, тощо), але і значне

---

⁵⁸ Пойта Ю. Допомога силою: які наслідки матиме введення військ РФ до Казахстану // Європейська правда. 7 січня 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/01/7/7132303/>

посилення впливу Росії на регіон, яка змогла виступити у ролі миротворця і затвердила повну лояльність Казахстану до себе.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження автор магістерської роботи дійшов до наступних висновків:

1. Літературу, що була використана під час проведення дослідження можна умовно поділити на дві групи за проблемним критерієм: теоретичні роботи, які мають своїм об'єктом дослідження проблему міжнародної безпеки як таку; роботи, які зосереджують свою увагу конкретно на Каспійському регіоні. Перша група досліджень широко представлена вітчизняною школою. Роботи українських авторів присвячені як проблемі міжнародної безпеки взагалі, так і ролі України в забезпеченні регіональної безпеки. Власне системі безпеки у Каспійському регіоні присвячено значно менше уваги у вітчизняній історіографії, тому тут більш ґрунтовними виявилися праці російських авторів та американських, особливо враховуючи той факт, що і РФ, і США мають свої інтереси у регіоні.

Всі джерела, що були використані при написанні роботи, можна умовно поділити на чотири групи. До першої групи відносяться міжнародні документи і документи міжнародних організацій. До другої групи джерел належать внутрішньодержавні документи, такі як конституції держав, що розташовані у регіоні, в яких зазначаються особливості їхніх зовнішньополітичних пріоритетів. Третя група джерел представлена заявами політичних діячів. Четверта група джерел складається із публікацій ЗМІ (інформаційних повідомлень з новинних ресурсів, що надають нам можливість слідкувати за останніми подіями у регіоні).

2. Проблема безпеки – одна з центральних в теорії і практиці міжнародних відносин, тому вона завжди була і залишається в полі зору вчених-міжнародників і державних діячів. Автор пропонує визначати міжнародну безпеку як стан міжнародних відносин, при якому створюються умови, необхідні для існування і функціонування держав при забезпеченні їх повного суверенітету, незалежності, рівноправних відносин з іншими

державами і добробуту населення. Дослідники виділяють глобальний, регіональний і національний рівень безпеки. Основними складовими міжнародної безпеки виступають політична, економічна, військова, екологічна та інші види безпеки. У постбіполярну добу, зважаючи на тенденцію до глобалізації світу, питання забезпечення міжнародної безпеки повинно стати головним для будь-якої держави. Каспійський регіон є територією на стику Азії та Європи. Каспій омиває береги п'яти країн – Іран, Росія, Азербайджан, Казахстан, Туркменістан.

Дослідження викликів та загроз безпеці Каспійського регіону ґрунтується на принципах історизму, наукової об'єктивності, багатфакторності та термінологічному принципу. Виконана магістерська робота на основі компаративного, інституційного та системного підходів. Серед загальнонаукових методів автор пропонує виділити наступні: метод аналізу і синтезу, метод узагальнення, метод групування. Також у нагоді стали метод періодизації та статистичний метод. Особливо слід відмітити важливість використання прогностичного методу, що надає можливість запропонувати певні варіанти розвитку подій навколо викликів та загроз безпеці в Каспійському регіоні.

3. Каспійський регіон є територією на стику Азії та Європи. Каспій омиває береги п'яти країн – Іран, Росія, Азербайджан, Казахстан, Туркменістан. Одна з основних геополітичних особливостей Каспійського регіону полягає в тому, що він є сполучною ланкою напряму Північ – Південь (Росія – Перська затока), що забезпечує постачання газу та нафти ринкам Європи. На Каспії сходяться кілька енерготранспортних артерій, які мають найважливіше значення для забезпечення економік країн Заходу енергоресурсами. Окрім того, що регіон є важливим з точки зору наявності транспортних артерій, не слід забувати, що сам по собі він також є дуже багатим на корисні копалини. Можливо, це є причиною активного співробітництва між каспійськими державами в економічній сфері. Але саме

проблемам безпеки на сучасному етапі у майбутніх інтеграційних проектах приділяють дуже мало уваги.

4. Найважливішим зовнішнім фактором, що впливає на Каспійський регіон, є значне розширення на початку XXI ст. кола країн, що мають тут свої геополітичні та гео економічні інтереси. Сукупність географічного розташування та зростаючого значення каспійських енергетичних ресурсів призвела до зростання стратегічної важливості Каспію для світової, у тому числі й європейської безпеки. Поряд із традиційними «геополітичними гравцями»: США, Великобританією, Туреччиною – дедалі більшу політико-економічну активність тут виявляють Франція, Німеччина, Китай, Японія, Пакистан, Саудівська Аравія, Ізраїль, низка інших країн. Порівнюючи вплив цих держав у регіоні, автор робить висновок, що політичні позиції є досить сильними у США, а економічний вплив з кожним роком все більше посилюють країни Європейського Союзу.

За останні два десятиліття років Каспійський регіон набув для Заходу, особливо для США, велике геополітичне значення. США бачать у нафті Каспію додаткове джерело енергії, яку можна використовувати у разі, якщо поставки з країн Перської затоки опиняться під загрозою. Підвищення інтересу Китаю до Каспійського регіону за останні два десятиліття продиктовано насамперед тим, що Пекін явно побоюється встановлення геополітичного контролю США над регіоном та наближення зони американського впливу до своїх кордонів.

5. Серед основних внутрішніх конфліктів у Каспійському регіоні автор виділяє конфлікт щодо статусу Каспійського моря та нагірно-Карабаський конфлікт. Після 2018 року проблема статусу Каспійського моря офіційно вирішена, що закріплено у Конвенції про правовий статус Каспійського моря. Але слід зазначити, що у майбутньому деякі невирішені протиріччя серед каспійських держав можуть привести до загострення ситуації і навколо Каспійського моря. Нагірно-Карабаський конфлікт має визначальний вплив на Каспійський регіон. Ймовірність воєнного

конфлікту між Азербайджаном та Вірменією залишається досить високою та стоїть на безпековому порядку денному обох країн.

У XXI столітті можна відмітити два значних загострення ситуації навколо Нагірного Карабаху: «квітнева війна» у 2016 році та значне військове протистояння у 2020 році. Після останнього загострення у 2020 році найбільше виграла Російська Федерація, тому що вона змогла збільшити свою військову присутність у стратегічно важливому регіоні.

6. Терористичну загрозу у каспійському регіоні можна умовно поділити за критерієм джерела такої загрози. Джерело може бути зовнішнє, враховуючи близькість таких нестабільних територій, як Афганістан та Сирія. А можна також вести розмову про внутрішній екстремізм як відповідь на дії авторитарної влади у деяких Каспійських державах. Щодо зовнішнього тероризму, то особливо слід виділити вплив Афганістана, що географічно дуже близько розташований, на ситуацію в регіоні.

Внутрішній тероризм може виникнути в результаті політичної нестабільності у державах регіону. Враховуючи спадковість влади в Туркменістані і наслідування новим президентом політики батька, можна зробити висновок, що ситуація в державі буде ставати ще більш напруженою. Це може призвести до внутрішніх протестів в державі і політичної нестабільності в регіоні. Подібні протести відбулись у Казахстані у 2022 році. Наслідками цих процесів стали не лише внутрішньополітичні зміни у державі (усунення з останньої значної посади Нурсултана Назарбаєва, тощо), але і значне посилення впливу Росії на регіон, яка змогла виступити у ролі миротворця і затвердила повну лояльність Казахстану до себе.

Таким чином, Каспійський регіон має значний конфліктогенний потенціал. Виклики та загрози безпеці регіону автор поділяє на внутрішні (проблема статусу каспійського моря, Нагірно-Карабаський конфлікт, внутрішньополітичні проблеми у Туркменії та Казахстані) та зовнішні (нестабільна ситуація у Афганістані, зіткнення інтересів великих

позарегіональних акторів). Важливо зазначити, що для України на сучасному етапі є дуже важливими питання енергетичної безпеки. У цьому контексті Каспійський регіон може стати об'єктом подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Міжнародні договори

1. Декларация Азербайджанской Республики, Республики Армения и Российской Федерации, 2008. Сайт президента Российской Федерации. URL: <http://kremlin.ru/supplement/232>.
2. Заявление глав государств-членов Организации Договора о коллективной безопасности по нагорно-карабахскому конфликту (14.10.2016) // Официальный сайт ОДКБ. URL: http://odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=8380
3. Конвенция ООН по морскому праву (1982), часть IX, ст. 122. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_121270
4. Конвенция о правовом статусе Каспийского моря. 2018. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/5328>.
5. Соглашение о прекращении огня с 12 мая 1994 г. URL: <http://vn.kazimirov.ru/doc10.htm>
6. Charter of the United Nations and Statute of the International Court Of Justice // United Nations treaty collection. San Francisco, 1945. 54 p. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>.
7. Persia and the Russian Socialist Federal Soviet. Treaty of Friendship, signed at Moscow, February 26, 1921 // League of Nations Treaty Series. URL: <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1922/69.html>

Внутрішньодержавні документи

8. Конституция Республики Казахстан // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. URL: https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution
9. Конституция Азербайджанской Республики // Сайт президента Азербайджана. URL: <http://ru.president.az/azerbaijan/constitution>.

Заяви політичних діячів

10. Заявление Владимира Путина по итогам Пятого каспийского саммита // Официальный сайт президента РФ. 12 августа 2018 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/58297>

11. Коммюнике Пятого каспийского саммита // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. 12 августа 2018 года. URL: https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/astana_other_events/kommu_nike-pyatogo-kaspiiskogo-sammita

Публікації ЗМІ

12. 9 країн Балто-Чорноморсько-Каспійського регіону створили "Спільноту демократичного вибору", - говориться в декларації, яку підписали країни після форуму в Києві // Радіо Свободи. 2 грудня 2015 року. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/937549.html>

13. Каспийская флотилия провела итоговые в 2021 году тактические учения // RT. 7 октября 2021. URL: <https://russian.rt.com/russia/news/915308-flot-ucheniya-rossiya>

14. Подписана "конституция" Каспийского моря // Sputnik. 2018. URL: <https://ru.sputnik.az/politics/20180812/416598611/podpisana-konvencija-pravovogo-statusa-kaspija.html>.

15. "Туркменистан – образцовая клептократия". "Crude Accountability" выделила основные проблемы туркменского режима // Радио Азатлык. 21 декабря 2021. URL: <https://rus.azathabar.com/a/31619166.html>

16. Тюркський світ та інтеграція Каспійського регіону // Український інститут стратегій глобального розвитку і адаптації. 28 грудня 2021. URL: <https://uisgda.com/ua/tyurkskij-mir-i-integraciya-kaspijskogo-regiona.html>

17. Пострадянські лідери поділили нерозподілене - Каспійське море // INTV. 12.08.2018. URL: <https://intvua.com/news/politics/1534090098-postradyanski-lideri-podilili-nerozpodilene---kaspiyske.html>

ЛІТЕРАТУРА

Монографії, підручники, посібники

18. 30-летие конфликта в Нагорном Карабахе : сборник научных статей / под ред. К. П. Курылева. Москва : РУДН, 2019. 230 с.
19. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України. Аналітична доповідь / Б.О. Парахонський, Г.М. Яворська. За заг. ред. К.А. Кононенка. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2014 р. 42 с.
20. Барановский Е. Г., Владиславлева Н. Н. Методы анализа международных конфликтов. М: Научная книга. 2002. 240 с.
21. Бартош А.А. Основы международной безопасности. Организации обеспечения международной безопасности: учеб. пособие для бакалавриата и специалитета. Москва: Издательство Юрайт, 2018. 247 с.
22. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Американское превосходство и его геостратегические императивы. Москва: Международные отношения, 2010. 262 с.
23. Зонн И.С., Жильцов С.С. Новый Каспий. География, экономика, политика. М.: Восток-Запад, 2008. 544 с.
24. Марцин В.С. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. Львів: Ромус-Поліграф, 2002. 128 с.
25. Політологія: Навчальний посібник / М.П. Гетьманчук, В.К. Грищук, Я.Б. Турчин та ін.; За заг. ред. М.П. Гетьманчука. Київ: Знання, 2010. 415 с. URL: http://pidruchniki.com/10310208/politologiya/natsionalna_bezpeka_ukrayini
26. Потехін О.В., Тодоров І.Я. Глобалізація систем безпеки. Навчальний посібник. Донецьк, 2011. 248 с.
27. Природно-ресурсный потенциал Прикаспия и сопредельных территорий: проблемы его рационального использования: материалы II региональной студенческой научно-практической конференции, 24-25 апреля 2015 г. Москва, Берлин: Директ-Медиа, 2015. 256 с.

28. Салыгин В.И., Сафарян А.В. Современные международные экономические отношения в Каспийском регионе. Москва: МГИМО-Университет, 2005. 240 с.
29. Семке Н. М. Політологія: модульний курс: навч. посібник. Харків: Торсінг плюс, 2009. 384 с.
30. Снігир О. Оцінка актуального зовнішньополітичного порядку денного в регіоні Південного Кавказу (Грузія, Вірменія, Азербайджан). Аналітична записка. Київ: Центр міжнародних досліджень. Дипломатична академія України імені Геннадія Удовенка при МЗС, 2018. 32 с.
31. Чернілевський Д. В. Методологія наукової діяльності: Навчальний посібник. Вінниця: АМСКП, 2010. 484 с.
32. Цюрупа М.В., Ясинська В.С. Основи сучасної політології: Підручник для студентів ВУЗів. К.: Кондор, 2009. 310 с.
33. Цыганков П.А. Международные отношения: Учебное пособие. Москва: Новая школа, 1996. 320 с. URL: http://uchebnik-online.com/soderzhanie/textbook_210.html

Статті

34. Абдуллаев И.И. Проблемы безопасности в Каспийском регионе в контексте изменения геополитической ситуации // Проблемы постсоветского пространства. 2015. № 4. С. 84-87.
35. Абдуллаев И.И. Каспийский регион в условиях новых геополитических вызовов и новые задачи государственного управления // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Государственное и муниципальное управление. 2021. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kaspiyskiy-region-v-usloviyah-novyh-geopoliticheskikh-vyzovov-i-novye-zadachi-gosudarstvennogo-upravleniya>.
36. Абдуллаев С. Сучасний міжнародно-правовий статус Каспійського моря // Політичний менеджмент. 2009. № 3(36). С. 164-173.

37. Алексанян А.А. Структура понятий национальной и международной безопасности: общие черты и различие // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2012. №4. С. 129-135.

38. Быковский В.К. Правовой режим Каспийского моря // Международное сотрудничество евразийских государств: политика, экономика, право. 2021. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoy-rezhim-kaspiyskogo-morya>.

39. Булкин В.В., Моисеенко К.С. Терроризм в Центральной Азии (Таджикистан, Узбекистан, Туркменистан) // Постсоветские исследования. 2020. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/terrorizm-v-tsentralnoy-azii-tadzhikistan-uzbekistan-turkmenistan>.

40. Васильев Г.Ю. Підтримка міжнародної безпеки – глобальна проблема людства // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Політологія. 2014. № 2 (21). С. 155-166.

41. Галоян Н.Г. Нагорно-карабахский конфликт: исторические предпосылки, хронология и пути решения // Международные отношения. 2018. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nagorno-karabahskiy-konflikt-istoricheskie-predposylki-hronologiya-i-puti-resheniya>.

42. Парвин Д. Каспийский регион в международно-геополитической системе начала XXI века // Россия и мусульманский мир. 2011. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kaspiyskiy-region-v-mezhdunarodno-geopoliticheskoy-sisteme-nachala-xxi-veka>.

43. Эжиев И. Б. Противоречия в подходах к урегулированию современного политико-правового статуса Каспийского моря // Вестник Московского университета МВД России. 2011. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/protivorechiya-v-podhodah-k-uregulirovaniyu-sovremennogo-politiko-pravovogo-statusa-kaspiyskogo-morya>.

44. Жильцов С.С. Политика России в Каспийском регионе: итоги последнего десятилетия // Вестник Каспия. 2003. №4 (42). URL: http://www.caspinfo.ru/library/bulletin/caspvk/4_42.htm

45. Зинченко ДМ. Столкновение геополитических интересов США и КНР в Каспийском регионе. // Актуальные проблемы современных международных отношений. 2016. № 7. С. 42-46.

46. Индекс війни. Моніторинг воєнних конфліктів у світі 2020 року / Українські студії стратегічних досліджень: офіційний сайт. URL: <https://ussd.org.ua/2021/01/21/indeks-vijny-monitoring-voennyh-konfliktiv-u-sviti-2020-roku/>

47. Калмиков О. Не море і не озеро. П'ять країн поділили Каспій // BBC. 12 серпня 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45162123>

48. Кан П.К. Урегулирование проблем в правовом статусе Каспийского моря // Россия и мусульманский мир. 2005. №7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uregulirovanie-problem-v-pravovom-statuse-kaspiyskogo-morya>.

49. Каспійський та Чорноморський регіони як геополітичне перехрестя між Заходом та Росією // Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел». 22.02.2013. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/archiv-geopolitika/kaspijskij-i-chernomorskij-regiony-kak-geopoliticheskij-perekrestok/

50. Кондратьев В. Отдельные аспекты влияния афганского фактора на ситуацию в Каспийском регионе // Каспийский вестник. 14 августа 2021. URL: <http://casp-geo.ru/otdelnye-aspekty-vliyanija-afganskogo-faktora-na-situatsiyu-v-kaspijskom-regione/>

51. Косов Г.В., Литвишко О.М. Каспийский регион в системе международных регионов // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. 2015. № 20 (6). С. 112-117.

52. Котилко В.В. Сценарии создания организации Каспийского экономического сотрудничества // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2011. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/stsenarii-sozdaniya-organizatsii-kaspiyskogo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva>

53. Ланда, К. Г. Каспийский регион: модель сотрудничества или раздора? // Власть. 2008. № 3. С. 85-89.

54. Малышева Д.Б. Конфликты в Каспийском регионе и меняющаяся Россия // Вестник Евразии. 2002. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konflikty-v-kaspiyskom-regione-i-menyayushayasya-rossiya>.

55. Мамедов Д. Каспийский страж взял верх // Военно-промышленный курьер. 2006. № 36. С. 28.

56. Маркелов, К. А. Социально-политические вызовы и угрозы в Каспийском геополитическом пространстве начала XXI в. // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). 2011. № 7. С. 88-93.

57. Маркелов К.А., Головин В.Г., Усманов Р.Х. Изменение правового статуса Каспийского моря в условиях геополитической и экономической интеграции региона // Каспийский регион: политика, экономика, культура. 2018. №3 (56). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/izmenenie-pravovogo-statusa-kaspiyskogo-morya-v-usloviyah-geopoliticheskoy-i-ekonomicheskoy-integratsii-regiona>.

58. Пушкарева В.В. Каспийский регион в современной политике: проблемы регионального сотрудничества // Вестник Удмуртского университета. Социология. Политология. Международные отношения. 2021. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kaspiyskiy-region-v-sovremennoy-politike-problemy-regionalnogo-sotrudnichestva>

59. Сажин, В. Судьбоносная веха в истории Каспия (К предстоящему подписанию Конвенции о правовом статусе Каспийского моря) // Международная жизнь. 23.07.2018. URL: <https://interaffairs.ru/author/show/262>

60. Стародуб Т.С., Сапицька І.І. Нові підходи до формування системи регіональної безпеки у Чорноморсько-Каспійському регіоні // Стратегічна панорама. 2009. № 2. С. 86-95
61. Сыроежкин К.Л. Как будем делить Каспий // Континент. № 20. С. 15-18.
62. Малышева Д.Б. Конфликты в Каспийском регионе и меняющаяся Россия // Вестник Евразии. 2002. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konflikty-v-kaspiyskom-regione-i-menyayushchaya-rossiya>
63. Маркедонов С.М. Тридцать лет нагорно-карабахского конфликта: основные этапы и перспективы урегулирования // Постсоветские исследования. 2018. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tridtsat-let-nagorno-karabahskogo-konflikta-osnovnyye-etapy-i-perspektivy-uregulirovaniya>.
64. Миллер Н. Каспийский регион: проблемы и перспективы // Россия и мусульманский мир. 2010. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kaspiyskiy-region-problemy-i-perspektivy>
65. Морозов Ю.В. Внутренние и внешние факторы событий в Казахстане в начале 2022 года и возможные стратегии Запада и России в республике // Восточная Азия: факты и аналитика. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vnutrennie-i-vneshnie-factory-sobytyi-v-kazahstane-v-nachale-2022-goda-i-vozmozhnye-strategii-zapada-i-rossii-v-respublike>.
66. Нерсисян Л «Четырехдневная война» в Нагорном Карабахе: кто все-таки победил? // Регнум. 5.04.2017. URL: <https://regnum.ru/news/polit/2258883.html>
67. Новоселов С. Военно-политическая ситуация в Каспийском регионе // Россия и мусульманский мир. 2008. №12. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/voenno-politicheskaya-situatsiya-v-kaspiyskom-regione>.

68. Пойта Ю. Допомога силою: які наслідки матиме введення військ РФ до Казахстану // Європейська правда. 7 січня 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/01/7/7132303/>

69. Пушкарева В.В. Каспийский регион в современной политике: проблемы регионального сотрудничества // Вестник Удмуртского университета. Социология. Политология. Международные отношения. 2021. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kaspiyskiy-region-v-sovremennoy-politike-problemy-regionalnogo-sotrudnichestva>.

70. Солонин Є. Казахстан, протести і Росія: що призвело до заворушень і які наслідки вони матимуть? // Радіо Свободи. 6 січня 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kazakhstan-rossiya-asia-protesty-naslidky/31641258.html>

71. Сченснович В.Н. Геополитика в Каспийском регионе (обзор) // Россия и мусульманский мир. 2018. №3 (309). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/geopolitika-v-kaspiyskom-regione-obzor>.

72. Тюренкова, К. А. Этапы становления международно-правового регулирования статуса Каспийского моря // Молодой ученый. 2015. № 17. С. 381-384.

73. Федоровская И. Нагорный Карабах – болевая точка Закавказья // Хроника, события, комментарии. 2017. № 3. С. 125.

74. Черницына С.Ю. Геополитические особенности Каспийского региона // АНИ: экономика и управление. 2017. №3 (20). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/geopoliticheskie-osobennosti-kaspiyskogo-regiona-1>

75. Шергін С. Національна та міжнародна безпека: сутність, типологія, пріоритети // UA Foreign Affairs. 31.07.2017. URL: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/nacionalna-ta-mizhnarodna-bezpeka-sutnist-tipologi/>

76. Шіхелілі Д. До питання співвідношення регіональної енергетичної політики Росії та США у Каспійському регіоні // Політичне життя. 2019. № 1. С. 91-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2019_1_15

77. Шіхелілі Д. До проблеми правового статусу Каспійського регіону // Політичне життя. 2018. № 4. С. 126-134.

78. Эжиев И. Б. Противоречия в подходах к урегулированию современного политико-правового статуса Каспийского моря // Вестник Московского университета МВД России. 2011. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/protivorechiya-v-podhodah-k-uregulirovaniyu-sovremennogo-politiko-pravovogo-statusa-kaspiyskogo-morya>

79. Armenia, Azerbaijan agree to new ceasefire in Nagorno-Karabakh conflict // France Press. 17 October 2020. URL: <https://www.france24.com/en/asia-pacific/20201017-armenia-azerbaijan-agree-to-new-ceasefire-in-nagorno-karabakh-conflict>

80. Cohen A. Advancing American Interest in Central Asia // The Heritage Foundation. 17 January 2007. URL: <http://www.heritage.org/europe/commentary/advancing-american-interest-central-asia>

81. Korybko A. Armenian-Azeri Tensions and the Nagorno-Karabakh Question // Global Research. Centre for research of globalization. 2016. 05 April. URL: <http://www.globalresearch.ca/armenian-azeri-tensions-and-the-nagorno-karabakh-question/5518540>

82. Kubicek P. Energy politics and geopolitical competition in the Caspian Basin // Journal of Eurasian Studies. 2013. №4 (2). P. 171-180. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366513000171#fn29>

83. Parkhomchik L. Caspian Region Integration Initiatives: Trends and Prospects // Proceedings of International Conference of Eurasian Economies. 2015. P. 805-811.

Дисертації та автореферати дисертацій

84. Коломієць О.В. Особливості системи міжнародної безпеки в умовах глобалізації: дис. д. політ. н.: 23.00.04 / Національний університет «Одеська юридична академія» МОН України. Одеса, 2015. 453 с.

85. Мухаррямов Р. Р. Борьба за энергоресурсы как фактор каспийских политических процессов на современном этапе : диссертация ... к. полит. н. : 23.00.02 / Астраханский государственный университет. Астрахань, 2013. 175 с.